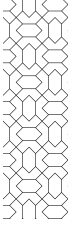

CITATION

Alpaydin, Mehmet Akif, "An Ottoman Quran Interpreter and His Work: Gurabzade Ahmed Efendi and Zübedü Asari'l-Mevahib ve'l-Envar" *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 10, 10 (2016/10) pp. 271-306.

BİR OSMANLI MÜFESSİRİ VE TEFSİRİ: GURÂBZÂDE AHMED EFENDİ VE ZÜBEDÜ ÂSÂRÎ'L-MEVÂHİB VE'L-ENVÂR'I

An Ottoman Quran Interpreter and His Work: Gurabzade
Ahmed Efendi and Zübedü Asari'l-Mevahib ve'l-Envar

Mehmet Akif ALPAYDIN

Dr.

T.C. Kültür Bakanlığı, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul

Özet

Son yıllarda Osmanlı müfessirleri ve tefsirleri üzerine yapılan çalışmalarda artış olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlı dönemi tefsir anlayışını ortaya koyma adına yapılan bu araştırmalara katkı sağlamayı hedeflediğimiz makalemizde Gurâbzâde Ahmed Efendi'nin *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr* isimli tefsiri tahlil edilmiştir. 17. yüzyılda kaleme alınmış olan ve Osmanlı Türkçe tefsirlerin en mühimleri arasında yer alan bu eserin müellifine, kaynaklarına, muhtevasına ve metodolojisine dair bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, tefsir, Gurâbzâde, Zübed

Abstract

In recent years we can see a rise in the number of studies made on the interpreters and interpretation of the Quran in Ottoman period. By this article, I have intended to provide a contribution to these studies by analysing "*Zübedü Asari'l Mevahib ve'l-Envar*", an interpretation of the Quran written by Gurâbzâde Ahmed Efendi. Throughout the article I will try to give information about the author, the sources, the content and the methodology of this work which is written in 17th. century and considered as one the most of important examples of its kind.

Keywords: Ottoman, Quran Interpretation, Gurabzade, Zübed

KAYNAKÇA

Alpaydin, Mehmet Akif, "Bir Osmanlı Müfessiri ve Tefsiri: Gurâbzâde Ahmed Efendi ve Zübedü Âsârî'l-Mevâhib Ve'l-Envâr'ı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 10 (2016/10) ss. 271-306. Geliş T. 05/10/2016, Kabul T. 01/12/2016.

Giriş

Osmanlı dönemi tefsirleri üzerine yapılan çalışmalar, mezkûr dönemde Müslümanların ortak hazinesi olarak husule gelmiş olan tefsir külliyyatına birçok açıdan katkıların sağlandığını göstermektedir. Kur'ân'ın başından sonuna kadar tefsir edildiği müstakil tefsirler, sûre tefsirleri, âyet tefsirleri, daha önce kaleme alınan tefsirlere yapılan hâşiyeler, ta'likalar, ihtisarlar, tercümelemler evveleminde sayabileceğimiz bazı örneklerdir.

İslam'ın referans metinlerinin Arapça olması ve buradan hareketle zamanla Arapçanın bir ilim dili hâline gelmesi, Osmanlı medreselerinde verilen eğitimin de Arapça olması sonucunu doğurmuştur. İslâmî ilimler sahasında verilen eserlerin genellikle Arapça üzerine olmasının belki de en temel muharriki budur. Bu ve benzeri bazı faktörler sebebiyle, Osmanlı tefsirlerinin de büyük oranda Arapça olarak kaleme alındığı görülmektedir. Bununla beraber yapılan bazı çalışmalar Osmanlı döneminde birçok Türkçe tefsirin de telif edildiğini göstermektedir. Makalemizde bu eserlerden birisi olan *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr* isimli tefsiri değerlendireceğiz.

I. Müellifin Hayatı

Tefsirin müellifi Ahmed Sâlih¹ b. Abdillâh'tır.² Gurâbzâde³ olarak şöhret bulduğu bilinmektedir. Bağdat'ta Abdülkâdir Geylânî Camii'nde vaiz olması sebebiyle en-Nâsîh⁴ lakabıyla ve el-Bağdâdî⁵ nisbesiyle de anılmıştır. Hanefî mezhebi müntesibi olduğu anlaşılan Gurâbzâde'nin aslen nereli olduğuna, eğitim hayatına ve vaizlik dışında ifa ettiği vazifelere dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁶

¹ "بودر اثار احمد صالح" Müellif eserinin itimamına ebcedle tarih düşerken kendisinden Ahmed Sâlih diye bahsetmiştir. Bkz. Gurâbzâde Ahmed b. Abdillâh en-Nâsîh el-Bağdâdî, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmâniye, nr. 313, vr. 416b.

² Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Nuruosmâniye, nr. 313, vr. 2a.

³ Bkz. Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 26, vr.2a.

⁴ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Nuruosmâniye, nr. 313, vr. 2a.

⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musanîfin*, Milli Eğitim basımevi, İstanbul 1951, I, 164.

⁶ Hayatına dair mevcut bilgiler için bkz. Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Nuruosmâniye, nr. 313, vr. 2a; Bağdatlı, *Hediyye*, I, 164; amlf, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zumûn*, Milli Eğitim basımevi, İstanbul 1972, I, 608; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaai Amire,

Ömer Nasuhi Efendi'nin "fazıl bir kişi"⁷ olarak nitelendirdiği Gurâbzâde'nin, Bağdat gibi bir merkezin en mühim camilerinden birisi olan Abdülkâdir Geylânî Camii'nde vaiz olması ilmî yetkinliğine dair bize bir fikir sunmaktadır. İyi bir İslâmî ilimler tahsilini yaptığını, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğunu ise istifade ettiği eserlerin skalasından anlayabilmekteyiz. Tefsirinin münderecatına bakıldığında Gurâbzâde'nin sûfî meşrebe sahip bir şahsiyet olduğu hissedilmektedir. Eserlerini telif sebebi de göz önünde bulundurulursa devlet adamları nezdinde de makbul bir kişilik olduğu kabul edilebilir. Bağdatlı İsmail Paşa, Gurâbzâde'nin 1099/1688 senesinde vefat ettiğini ifade etmektedir.⁸ Nerede vefat ettiğine ve nereye defnedildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Gurâbzâde'nin telif ettiği eserler konusunda da kaynaklarda sığhatli bilgilere rastlamamaktayız.⁹ Fakat tefsirinin mukaddimesinde bizzat kendisi, bu tefsiri kaleme almadan önce Ya'kûb-i Çerhî'nin (ö. 851/1447) Farsça Tebâreke ve Amme cüzlerinin tefsirini tercüme ettiğini ifade etmektedir.¹⁰ Bu bilgidен yola çıkarak yaptığımız taramalarda Gurâbzâde'nin bu çalışmasına herhangi bir kütüphanede veya koleksiyonda ulaşmamız mümkün olmadı.

İstanbul 1333, I, 239-240; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen yayınevi, İstanbul 1973, s. 702; Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1992, s. 122-123; Hidâyet Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1999, I, 172; Murat Kaya, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 78; Abdülhamit Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhib-i Aliyye'si", *İslâmî Araştırmalar*, XVII, 1, Ankara 2004, s. 58-59, 63.

⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, s. 702.

⁸ Bağdatlı, *Hediyye*, I, 164.

⁹ Bağdatlı, Gurâbzâde'nin *el-Envârü'l-Kudsiyye ve'l-Esrârü'r-Rûhiyye, Bihârü'r-Rahmeti fî Hâzihü'l-Ümme* isimlerinde iki eserinin daha olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Bağdatlı, *Hediyye*, I, 164. Muhtelif kütüphanelerde kayıtlı olan bu iki eseri mülahaza ettiğimizde, metin içerisinde, zahriyelerinde ve ferâğ kayıtlarında herhangi bir müellif ismi zikredilmediğini gördük. Dolayısıyla elimizde, başka herhangi bir kaynaktan rastlayamadığımız bu bilgileri doğrulayacak yeterli veri bulunmamaktadır.

¹⁰ "...ve ba'd, feyekülül-muhtâc ilâ lutfi Rabbihî'l-Hafiyv ve'l-Celiyy Ahmed b. Abdillâh en-Nâsihu bi-Câmî'i Kutbi'l-Arifin Seyyid Abdülkâdir el-Cilî -kaddesallâhu rûhahû ve nevvera darihahû-mahfî buyurulmaya kim vezîr-i rûşen-zamîr, âsaf-ı tedbîr-i müdebbir-i enâm, hâfiz-ı memâlik-i İslâm, sâhib-i izz ü ikbâl, huçeste-re'y-i hümâyün, mürebbi-i ulemâ, muhibb-i fukarâ, tedbîr-i umûrda müşkil-küşâ hazretü'l-vezîr İbrâhim Paşa -lâ zâlet eyyâmu devletihî makrûneten bi'l-'izzi ve ş-şeref, ve-lâ berihat süddetuhu's-seniyyetu methüfeten bi-envâ'il-hedâyâ ve't-tuhâf-bundan esbak fermân-ı âlileri bu hakîre sâdir oldu kim Mevlâna Ya'kûb Çerhî'nin Tebâreke ve Amme cüzlerine düşen tefsirinin zebân-ı Fârisî'den hâlâ dîn-i İslâm'ın nusretine ve Haremeyn-i Muhteremeyn'in hizmetine bel bağlayan Devlet-i Osmâniyye'de müstâ'mel olan lisân-ı Türkî'ye nakledeyim..." Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 2a

II. Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr İsimli Tefsiri

Eser, Osmanlı döneminde telif edilmiş Türkçe tefsirler arasında mühim bir yere sahiptir. Kütüphane kayıtları incelendiğinde karşılaşılan sonuca bakarak, eserin Osmanlı döneminde yaygın olarak okunmuş Türkçe tefsirlerden biri olduğu söylenilebilir.

Tefsir dönemin idarecilerinden vezir İbrahim Paşa'nın¹¹ isteği üzerine telif edilmiştir. Gurâbzâde'nin daha önce kaleme aldığı Tebareke ve Amme cüzleri tefsirini beğenen İbrahim Paşa bu sefer aynı minval üzere bütün Kur'ân'ı tefsir etmesini kendisinden talep etmiştir.¹² Gurâbzâde bu talep üzere 1095/1683 tarihinde eserini telif başlamıştır. Eser başlangıcına tarih olması için tanzim ettiği ebced metni ise aynı zamanda tefsirine verdiği isimdir: “زيد آثار الموهب” و الأتوار Bu durumu müellif şu şekilde ifade etmektedir:

“Ve ezbes ki mededimin çoğu Mevlânâ Kâdî Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzîl*'inden ve Mevlânâ Huseyn Kâşifî'nin *Mevâhibü'l-Ledunniyye*'sinden idi, bu kitâbı *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr* ismiyle mevsûm kıldım ve bi-avnilâhi subhânehû ve te'âlâ bu tesmiyeden târîh-i sâl-i te'lîf istifâde olundu.”¹³

Gurâbzâde birçok eserden istifade ederek üç-dört yılda bitirmeyi

¹¹ Metin içerisinde kendisinden Vezir İbrahim Paşa olarak bahsedilen bu devlet adamının kim olduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Tefsirin mühim nüshalarından birisi olan ve müellif nüshasından istinsah edildiğini gördüğümüz Hasan Hüsnü Paşa, 26 numaralı nüshanın ferağ kaydında İbrahim Paşa'dan Vezir-i A'zam diye bahsedilmektedir. Dolayısıyla ismi geçen idarecinin, dönemin Bağdat valisi veya Osmanlı devleti sadrazamı olması muhtemeldir. (Bkz. Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 26, vr. 528a) Tefsirin telifine başlanılan tarih olan 1683'te Bağdat'ta Çelebi İbrahim Paşa isminde bir kişinin vali olarak görev yaptığını görmekteyiz (Hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308, I, 110). Aynı tarihte devletin sadrazamının kim olduğuna baktığımızda da karşımıza Bayburtlu Kara İbrahim Paşa çıkmaktadır (Hakkında bilgi için bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, 110). Tefsirin bunlardan hangisinin talebi üzerine telif edildiği kesin değildir. Fakat kanaatimize göre bu idareci müellifle coğrafya birlikteliği bulunan Çelebi İbrahim Paşa olmalıdır. Tefsirin istinsah nüshasındaki “A'zam” lafzı da muhtemelen hürmet amaçlı bir ifade olarak zikredilmiştir. Bayburtlu Kara İbrahim Paşa'dan kaynakların şâribü'l-hamr, zânî, gaddar, kışkaç gibi sıfatlarla bahsetmesi de tercihimizi daraltan sebeplerden birisi olmuştur. (Bayburtlu Kara İbrahim Paşa ile alakalı bkz. Osmanzâde Tâib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, Ceride-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1271, s. 110-111; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, 110; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928, II, 209)

¹² “...Kaçan bi-hamdillâh tamâm olup hatâ-pûş olan nazar-ı şerifleri ona ta'alluk etti, mahallî görüle buyurmadan üzerine kabul sahnını çekti. Ba'dehû himmet-i âlileri onu istid'â etti kim cemî' Kur'ân-ı azimüşşân ol minvâl üzere tefsir oluna, tâ kim lisân-ı Arabî'den bi-behre olan ebnâ-i Türk, Kur'ân-ı vâzihü'l-burhânın ma'nâlarından hisse-mend olalar ve onun lügatını fehmetmedikleri ecilden müstemend olmayalar...” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Nuruosmaniye, nr. 313, vr. 2a

¹³ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 2b

planladığı tefsirini bir sene içerisinde tamamladığını da şöyle ifade etmiştir:

“...Binâen alâ zâlik, bu dâ‘ileri dâmen-der-meyân edip tefâsîrden *Envâru't-Tenzîl*'i ve *Mevâhibu'l-Ledunniyye*'yi ve *Me‘âlimu't-Tenzîl*'i ve *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*'i ve *Envâru't-Tenzîl* üzere düşen *Şihâb Hafâcî*'nin *hâşiyesini* ve kütüb-i lügatden *Garîbeyn*'i ve *Ahterî*'yi ve *Uknûm*'u ve *Halîmî*'yi ve fenn-i tefsîre müte‘allik niçe kütübü cem‘ edip ve onlardan ekvâ-yı ekvâli ve Hazret-i Hafs'ın rivâyetiyle İmâm-ı Âsım'ın kırâatini ve ahkâmı Hazret-i İmâm-ı A‘zam'ın kavlini ve mehmâ emken edâ-i ma'nâda kavâ'id-i nahviyyeyi ve esrâr-ı belâgatın beyânını iltizâm edip şurû‘ eyledim. Bu tahmîn ile ki eğer ömür vefâ edip havâdis-i rûzgârdan hâtır emîn olursa üç dört yılda husûle gele. Ve lillâhi'l-hamdu ve'l-minne bir sene-i şemsiyye müddetinde vücûda geldi...”¹⁴

Gurâbzâde kısaca bu şekilde özetlediği üslup üzere tefsirini 1096/1684 senesinde ikmal etmiştir.¹⁵ Bu alandaki eser azlığı ve Türkçe tefsire olan rağbet sebebiyle olmalı ki *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr* kısa zamanda Osmanlı coğrafyasında iştihar etmiştir. Eserin, telifinden yaklaşık yirmi beş yıl sonra İzmir kadısı ve talik üstadı Durmuşzâde Ahmed Efendi (ö. 1129/1717) tarafından dönemin padişahı Sultan III. Ahmed'e (ö. 1149/1736) sunulmuş olması burada örnek olarak zikredilebilir.¹⁶

A) Yazma Nüshaları

Yaptığımız katalog taramalarında *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*'ın muhtelif kütüphanelerde birçok nüshasının olduğunu mü-

¹⁴ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 2a

¹⁵ Müellif eserin başlangıcına olduğu gibi hitamına da ebcedle tarih düşmüştür. Eserin sonunda şu beyitler yer alır:

حیذا ترجمان کرآن کیم / مشکل ألفاظن ایلدی واضح
طالب راه حق اولانلر ایچون / مرشد کامل ودخی ناصح
چقدی مسوده دن بحمد الله / شاهد حسن اوستته لائح
دیدی پیر خود اکا تاریخ / بودر اثار احمد صالح

Burada zikredilen “بودر اثار احمد صالح” ifadesi 1684 senesine tekabül etmektedir. Bkz. Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Nuruosmâniye, nr. 313, vr. 416b

¹⁶ Durmuşzâde istinsahını yaptığı bu tefsiri Çorlulu Ali Paşa vasıtasıyla padişaha arz etmiştir. bkz. Muhittin Serin, “Durmuşzâde Ahmed Efendi”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 59

şahede ettik. Bu nüshalardan önemli olan bazılarını istinsah tarihlerini nazar-ı itibara alarak kronolojik olarak aşağıda sıralayacağız.

1. Nuruosmaniye koleksiyonu, nr. 313: Varak sayısı: 416 vr. Satır sayısı: 31 st. Ölçüler: 290x170-220x105 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1096/1684. Müstensih/Müellif: Ahmed b. Molla Abdullâh en-Nâsîh¹⁷

2. Ayasofya koleksiyonu, nr. 218: Varak sayısı: 500 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 247x151-185x88 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1097/1686. Müstensih: Seyyid Kâzım b. Seyyid Abdullâh. İstinsah yeri: Bağdat

3. Şehid Ali Paşa koleksiyonu, nr. 279: Varak sayısı: 504 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 261x150-184x90 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1099/1688. Müstensih: Ya'kûb b. Yûsuf Seyyid. İstinsah yeri: Bağdat

4. Hafid Efendi koleksiyonu, nr. 8: Varak sayısı: 572 vr. Satır sayısı: 23 st. Ölçüler: 225x136-166x98 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1099/1688.

5. Mihrişah Sultan koleksiyonu, nr. 23: Varak sayısı: 566 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 280x165-200x100 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1101/1690. Müstensih: Ya'kûb b. Yûsuf

6. Kılıç Ali Paşa koleksiyonu, nr. 164: Varak sayısı: 316 vr. Satır sayısı: 31 st. Ölçüler: 287x182 - 219x152 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1102/1691. Müstensih: Muhammed b. el-Hâc Kurt eş-Şâfi'î ve'r-Rufâ'î

7. Damad İbrahim koleksiyonu, nr. 75: Varak sayısı: 456 vr. Satır sayısı: 31 st. Ölçüler: 287x174-210x95 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1103/1692. Muhammed b. el-Hâc Kurt eş-Şâfi'î ve'r-Rufâ'î

8. Laleli koleksiyonu, nr. 189: Varak sayısı: 467 vr. Satır sayısı: 29 st. Ölçüler: 288x163-210x102 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1105/1694. Müstensih: Muhammed b. el-Hâc Kurt

9. Ayasofya koleksiyonu, nr. 217: Varak sayısı: 497 vr. Satır sa-

¹⁷Bu nüshanın müellif hattı olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla biz de bu nüshayı çalışmamıza esas olarak kabul ediyoruz. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 239; Bilmen, *Büyük Teşir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, s. 702; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, s. 123; Birşık, "Kâşîfî'nin Mevâhib-i Aliyye'si", s. 63; Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, s. 51

yısı: 27 st. Ölçüler: 261x142-183x80 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1109/1698¹⁸

10. Topkapı Sarayı Yazmaları Bağdat Köşkü koleksiyonu, nr. 43: Varak sayısı: 486 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 214x140 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1112/1700. Müstensih: Yûsuf b. Mehmed

11. Hamidiye koleksiyonu, nr. 86M: Varak sayısı: 414 vr. Satır sayısı: 29 st. Ölçüler: 215x155-175x95 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1114/1703. Müstensih: Yûsuf b. Derviş Muhammed. İstinsah yeri: Bağdat

12. Topkapı Sarayı Yazmaları Emanet Hazinesi koleksiyonu, nr. 596: Varak sayısı: 537 vr. Satır sayısı: 25 st. Ölçüler: 265x150 mm Yazı türü: Talik. İstinsah tarihi: 1121/1708. Müstensih: Ahmed b. Durmuş¹⁹

13. Konya Yusufağa Kütüphanesi, nr. 8113: Varak sayısı 446 vr. Satır sayısı: 29 st. Ölçüler: 288x160-205x100 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1114/1703. Müstensih: Muhammed b. Kurt.

14. Hamidiye koleksiyonu, nr. 86: Varak sayısı: 564 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 250x175-150x175 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1117/1706. Müstensih: Şeyh Ahmed b. Şeh Muhammed A'rec

15. Hacı Beşir Ağa koleksiyonu, nr. 31: Varak sayısı: 467 vr. Satır sayısı: 29 st. Ölçüler: 292x162-205x95 mm Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1117/1706. Müstensih: el-Hâc Muhammed eş-Şehîr bi'd-Devvâr. İstinsah yeri: Bağdat

16. Nuruosmaniye koleksiyonu, nr. 314: Varak sayısı: 351 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 307x189-215x110 mm Yazı türü: Talik. İstinsah tarihi: 1145/1732. Müstensih: Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şehîr bi-Bıçakzâde el-Eyyûbî

17. Ankara Milli Kütüphane Yazmaları, nr. B1037: Varak sayısı: 505 vr. Satır sayısı: 29 st. Ölçüler: 277x175-197x102 mm. Yazı türü: Talik. İstinsah tarihi: 1146/1734. Müstensih

18. Hasan Hüsnü Paşa koleksiyonu, nr. 26: Varak sayısı: 528 vr. Sa-

¹⁸Bu nüshanın müellif nüshasından istinsah edildiği ifade edilmiştir (bkz. 497b). Yazı üslubuna bakarak bu nüshanın müstensihin de Ayasofya 218'de olduğu gibi Seyyid Kâzım b. Seyyid Abdullâh olduğu söylenilebilir.

¹⁹Bu nüsha Durmuşzâde Ahmed Efendi tarafından Sultan III. Ahmed'e sunulmuş olan nüshadır. Padişaha arz edilmiş olması hasebiyle gayet estetik, sanatlı bir nüshadır.

tır sayısı: 27 st. Ölçüler: 285x165-185x90 mm. Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1150/1738. Müstensih: Mustafâ b. Muhammed el-Eyyûbî²⁰

19. Lala İsmail koleksiyonu, nr. 13: Varak sayısı: 455 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 270x155-200x100 mm. Yazı türü: Talik. İstinsah tarihi: 1161/1748. Müstensih: Seyyid Mustafâ eş-Şehîr Başcızâde

20. Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu, nr. 69: Varak sayısı: 515 vr. Satır sayısı: 29 st. Ölçüler: 279x179-220x100 mm. Yazı türü: Talik. İstinsah tarihi: 1164/1751. Müstensih: Baltacızâde İbrâhîm b. el-Hâcî Muhammed b. el-Hâcî Halîl b. Abdillâh

21. Ankara Milli Kütüphane, Adnan Ötügen Yazmaları, nr. 267: Varak sayısı: 548 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 215x155-165x85 mm. Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1180/1766.

22. Ali Emîrî Şer'iyye koleksiyonu, nr. 10: Varak sayısı: 1031 s. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 270x190-190x90 mm. Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1222/1807. Müstensih: Şehid Elmas Paşa Biraderzadesi Münzevi Hüseyin

23. Yazma Bağışlar koleksiyonu, nr. 7070: Varak sayısı: 432 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 139x102-113x59 mm. Yazı türü: Nesih. İstinsah tarihi: 1267/1851. Müstensih: Muhammed el-Haccâbî

24. Ankara Milli Kütüphane Yazmaları, nr. A3669: Varak sayısı: 438 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 218x143-165x80 mm. Yazı türü: Nesih.

25. Pertev Paşa koleksiyonu, nr. 34: Varak sayısı: 556 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 260x160-190x100 mm. Yazı türü: Nesih

26. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 1089: Varak sayısı: 509 vr. Satır sayısı: 27 st. Ölçüler: 250x140-190x90 mm. Yazı türü: Nesih

27. Fatih koleksiyonu, nr. 274: Varak sayısı: 485 vr. Satır sayısı: 33 st. Ölçüler: 286x161-211x93 mm. Yazı türü: Nesih

28. Tokat İl Halk Kütüphanesi, nr. 256: Varak sayısı: 130 vr. Satır sayısı: 21 st. Ölçüler: 208x130-148x65 mm. Yazı türü: Nesih

29. Reşid Efendi koleksiyonu, nr. 1263: Varak sayısı: 279 vr. Satır sayısı: 33 st. Ölçüler: 282x175-221x120 mm. Yazı türü: Nesih

30. Yazma Bağışlar koleksiyonu, nr. 5911: Varak sayısı: 458 vr. Satır sayısı: 29 st. Ölçüler: 260x145-195x88 mm. Yazı türü: Nesih

²⁰ Bu nüshanın müellif nüshasından istinsah edildiği ifade edilmiştir. Bkz. 528a varağı.

B) Matbu Nüshası

Yazma nüshalarına kütüphanelerde yaygın bir şekilde rastladığımız *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*'ın Tanzimat döneminde taş baskı metoduyla tabedildiğini görmekteyiz. Tefsir, 1292-1294/1875-1877 seneleri arasında, Rıza Efendi Matbaasında iki cilt bir mücellet hâlinde Harpûtî el-Hâc Süleymân ve Ali Efendilerin nezaretinde basılmıştır.²¹ Bu baskının 448 sayfalık birinci cildi Fâtiha sûresinden Kehf sûresine kadardır. 462 sayfalık ikinci cildi ise Kehf sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmektedir.²²

III. Tefsirin Kaynakları

Bir önceki bölümde, müellifin eserini tesmiye ederken gözettiği nüktelere değinirken, eserin telifi esnasında en çok istifade ettiği iki kaynağa da işaret etmiştik.²³ Gurâbzâde eserinin dibacesinde tefsirini telif ederken istifade ettiği diğer bazı kaynakları ise şu ifadelerle zikretmektedir:

“...tefâsîrden *Envârû't-Tenzîl*'i ve *Mevâhibü'l-Ledünniyye*'yi ve *Me'âlimü't-Tenzîl*'i ve *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*'i ve *Envârû't-Tenzîl* üzere düşen *Şihâb Hafâcî*'nin *hâşiyesini* ve kütüb-i lügatden *Garîbeyn*'i ve *Ahterî*'yi ve *Uknûm*'u ve *Halîmî*'yi ve fenn-i tefsîre müte'allik niçe kütübü cem' idüb ve onlardan ekvâ-yı ekvâli ve Hazret-i Hafs'ın rivâyetiyle İmâm-ı Âsım'ın kırâatini ve ahkâmı Hazret-i İmâm-ı A'zam'ın kavlini ve mehmâ emken edâ-i ma'nâda kavâ'id-i nahviyyeyi ve esrâr-ı belâgatın beyânını iltizâm edip şurû' eyledim. Bu

²¹ Matbu nüshanın ferağ kaydı şu şekildedir: “el-Hamdü lillâhi ale't-temâm ve's-salâtü alâ Muhammedin ve âlihi's-selâm. İşbu *Tefsîr-i Zübedü'l-Âsâr*-ı belâgat-nisâr es-Sultân b. es-Sultân b. es-Sultân Abdülhamîd Hân efendimiz hazretlerinin eyyâm-ı saltanat-ı seniyyelerinin bin iki yüz doksan dört senesini şehri-i cemâziyelâhirin aşr-ı âhîrinde Harpûtî el-Hâc Süleymân ve Ali Efendilerin ma'rifet-i âcizâneleriyle Rızâ Efendi'nin taş destgâhında tashîhine gâyet dikkatle Hürşid Efendi'nin hattıyla tab'u temsil olmuştur.” Ahmed b. Abdillâh en-Nâsîh, *Tefsîru Zübedü'l-Âsâr*, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul 1292-1294 II, 462.

²² Tefsirin basımından sonra satışı için dönemin Sabah gazetesine verilen ilanla alakalı bkz. Recep Arpa, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Gazete ve Dergilerinde Yer Alan Tefsir İlanları”, *Usûl Dergisi*, İstanbul 2011, XVI, 62-63.

²³ “Ve ezbes ki mededimin çoğu Mevlânâ Kâdî Beydâvî'nin *Envârû't-Tenzîl*'inden ve Mevlânâ Huseyn Kâşifî'nin *Mevâhibü'l-Ledünniyye*'sinden idi, bu kitâbı *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr* ismiyle mevsûm kıldım ve bi-avnillâhi sübhânehü ve te'âlâ...” Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 2b.

tahmîn ile ki eğer ömür vefâ edip havâdis-i rûzgârdan hâtır emîn olursa üç dört yılda husûle gele...”²⁴

Eseri mülâhaza ettiğimizde, Gurâbzâde'nin “fenn-i tefsîre müte'allik nice kütübü cem' idüb” beyânından da anlaşıldığı üzere, yukarıda zikredilen kaynakların dışında, istifade ettiği diğer bazı kaynakların olduğunu da görmekteyiz. Bu kaynakları başlıklar halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

A) Tefsir Eserleri

1. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*²⁵
2. *Letâifu'l-İşârât*²⁶
3. *Esbâbu'n-Nüzûl*²⁷
4. *el-Vesît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*²⁸
5. *Meâlimu't-Tenzîl*²⁹

²⁴ Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, nr.313, 2b.

²⁵ Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî “حم” Evvelki süredir Havâmîm'den. Ebû'l-Leys tefsîrinde zikretti kim hazret sallallâhu aleyhi ve sellem bu mazmûnu buyurdu ki her kim cennetin riyâzında yeyip içmek isterse Havâmîm'i okusun.” Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 365b.

²⁶ Ebû'l-Kâsım Zeynu'l-İslâm Abdulkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî “Bî-şübhe kim onları pâyê pâyê alınız bilmedikleri yerden. **İmâm Kuşeyrî** buyurur ki, istidrâc bendeye ni'metlerin verilmesi ve şükrün unutturulmasıdır. Ya'nî Hakk sübhânehû ve te'âlâ ni'metleri kullarına pey-ender-pey îsâl edip kendilerine şükrü unutturur ve bir vakte dek ki müstehakk-ı azâb olurlar.” Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 128a.

²⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî “**Esbâbu'n-Nuzûl**'de getirdi ki Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem amcası Hazret-i Abbâs'a ki esîrlerin zümresinden idi, buyurdu ki: 'Kendi cânının ve iki birâderzâdenin Ukayl b. Ebî Tâlib'in ve Nefvel b. el-Hâris'in fedâsını ver.' Hazret-i Abbâs dedi: 'Yâ Muhammed revâ görür müsün ki bakıyye-i ömrümü gedâlıkla geçireyim. Bu denli mâlı kanden verebilirim.' Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu: 'Hani ol altın ki Mekke'den çıktığın mahal Ummu'l-Fazl'a verip söyledin, başıma bir hâl gelirse bu altın sana ve dört oğlumadır.' Hazret-i Abbâs bu kelâmı işitince dedi: 'Bundan sana kim haber verdi?' Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: 'Perverdîgârım bana ondan haber verdi.' Hazret-i Abbâs radyallâhu anh ol vakit dedi: 'Şehâdet getiririm ki sen sâdıksın ve Tanrı'dan özge bir ma'bûd yoktur ve sen onun Rasûlüsün. Vallâhi bu ahvâl üzere Hudâ'dan özge bir kimse muttali' değildir.' Ol mahal Hakk te'âlâ bu âyeti münzel edip buyurdu.” Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 136b-137a.

²⁸ Bu tefsir de Vâhidî'ye aittir. “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ” Dahî ale't-tahkîk kim biz Hazret-i Mûsâ'ya Tevrât'ı verdik. Nitekim Kur'an'ı sana verdik. “فَلَا تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ” Pes bir gümânda olma Mûsâ'nın görmesinden. **Vesîte getirdi ki** 'Hakk te'âlâ Muhammedü'l-Mustafâ'ya va'd etti ki dünyâdan rihlet emeden evvel Hazret-i Mûsâ ile görüşsün. Bu âyetle ol va'deyi te'kid etti. Ve Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem Hazret-i Mûsâ aleyhisselâm ile mi'râc gecesinde gidişinde ve dönüşünde görüştü.' “وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ” Dahî Mûsâ üzere indirdiğimiz kitabı Ya'kûb uşaklarına bir yol gösterici kıldık.” Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 286b.

²⁹ Muhyi's-Sunne, Ferrâ el-Begâvî “Ve biz cehennem iyelerini kılmadık illâ ferîştele ki onlar cümle mahlûkâtan güçlülüdürler. **Meâlimu't-Tenzîl**'de getirdi ki cehennem hazenesinin reisi Mâlik'tir. Onunla 18 nefer var. Gözleri berk-i hâtîb gibidir. Dışleri kalelere benzer. Ağzlarından âteş yalını çıkar. Omuzlarının arası yetmiş yıllık yoldur. Her birisi bir defâda yetmiş bin kâfirî cehennem bırakır. Pes bî-câre insan bu kılıkla olan mahlûka niçe tâkat getirebilir.” Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 394b.

6. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*³⁰

7. *et-Teysîr fi't-Tefsîr*³¹

8. *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*³²

9. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*³³

10. *Lubâbu't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl*³⁴

11. *Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*³⁵

12. *el-Mevâhibu'l-Aliyye fi Tefsîri Kelâmi'r-Rabbâniyye*³⁶

³⁰ Kâdî Beydâvî “Ne bir soğuk gölgedir ki içinde râhat hâsıl ola ve ne cehennemnin şu'lesinden saklar. *Envâru't-Tenzîl*'de getirdi ki bu tütünün üç su'be adediyle mahsûs olmasının hikmeti budur; nefsin hicâbı envâr-ı kudsen hiss, hayâ ve vehmdir. Pes bir kimsenin nefsi ki ondan onlarla mahcûb oldu, ol üç su'benin azâbıyla mükâfât olunur. Yâhûd bu azâba müeddî olan dimağda hulûl eden kuvvet-i vâhîmedir. Ve kalbin sağ tarafında olan kuvvet-i gadabiyedir. Ve solunda müstekirr olan kuvvet-i şeheviyedir. Ve bu eciden denildi kim şu'benin biri kâfirin dimağı üzere durur ve biri sağında ve biri solunda.” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 398b.

³¹ Ebû Hafs Necmuddîp Ömer b. Muhammed en-Nesefî “Ol günde ki hâlâ olan yer bir özge yere tebdîl olunur. ‘وَالسَّمَاوَاتِ’ Ve hâlen olan gökler gayrı göklere tebdîl olunur. *Tefsîr-i Teysîr*'de getirdi ki zemînin tebdîli bu ki cibâl ve eşcâr ve enhâr zâil olup, yer hemvâr olur. Ve semânın değişmesi bu ki güneş ve ay ve yıldızlar kalkıp sâf gök kalır.” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 183b.

³² Ebû Abdullâh Muhammed el-Kurtubî “**Bilgîl** eyyedekallâh cumhûr ulemâ bunun üzeredir ki kirâ'ete şurû' olunmadan isti'âze etmek mustehâbdır. Ve ba'zı ulemâ ona zâhib oldu kim onu okuması vâcibdir. *Tefsîr-i Kurtubî*'de getirdi ki bir kavilde kirâ'etten evvel isti'âze getirmek Seyyidü'l-Kevneyn üzere yalnız farz idi ve sâir ümmet okumasında sünnet tarikiyle ona iktidâ ettiler. Ve beherhâl namâzda okuyan kimse, gerektir ki onu ihfâ eyleye. Ve namâzın hâricinde üç vecih dediler. Ba'zısı âyât-ı Kur'âniyye'den imtiyâzını mü'lâhaza edip, ihfâ olunmasına hükmetti. Ve ba'zısı Kur'ân'ın şî'ârı olduğuna nazar edip cehr olunmasını sezâ gördü. Ve ba'zısı esâs-ı muhâkemeyi tarh edip dediler, okuyan kimse tenhâda ise ihfâ etmesi evlâdır ve eğer müstemî' huzûrunda ise cehr etmesi ensebdır, tâ ki müstemî' olan istimâ' için kendi nağnesini cem' ede. Ve keyfiyyet-i lafzında ihtilâf vâki' oldu. Esahh-ı akvâl üzere budur **‘أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ’**” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 2b.

³³ Ebû'l-Berakât en-Nesefî “Söylediler, ‘Belâ nefsimiz üzere şâhid olduk ki bizi âdemden icâd eden sensin.’ **Medârik**'te getirdi ki ahz-ı misâk âlemin halkından sonra ve Hazret-i Âdem aleyhisselâm cennete girmeden evvel vâki' oldu, bu vech üzere ki Hakk te'âlâ Hazret-i Âdem'in arkasından gelecek evlâdi cennetin kapısı önünde vâki' olan sahrâda küçük karıncalar gibi çıkarıp yaydı. Ba'dehû kendilerine hayâ ve akıl ve nutuk verip üzerlerine rubûbiyyetini arz etti. Onlar dahî rubûbiyyetine mukırr u mu'terif oldular.” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 127a.

³⁴ Ebû'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Muhammed el-Hâzin el-Bağdâdî “Ve Ehl-i Kehf mağaralarında üç yüz yıl ikâmet ettiler. **‘وَإِذْ دَاوُدُ تَسَعَا’** Ve dokuz yıl dahî ikâmetleri onun içinde arttı. **Lubâb**'da getirdi kim ikâmetleri sinîn-i semsiyye hesabıyla üç yüz yıl idi ve kameriyye hesabıyla üç yüz dokuz yıl idi. Ahbârda gelmiştir ki ba'zı tersâlar dediler: ‘Üç yüz yılı biliriz velâkin dokuzu bilmeyiz.’ Hakk celle ve alâ buyurdu: **‘قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا’** Söyle vâ Muhammed: ‘İzid-i zü'l-celâl müddet-i ikâmetlerine herkesten dâna-terdir.’” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 207a-b.

³⁵ Hıdır b. Abdurrahmân el-Ezdi ed-Dimaşkî “**Tibyân**'da getirdi ki ehl-i Mekke te'annüt tarikiyle Hazret'ten âyât-ı Kur'âniyye'yi taleb ederlerdi. Onun nüzülü müte'ahharan olunca istihzâ edip derlerdi ‘Niçin katından bir âyet inşâ etmezsin, nitekim gayrılarını inşâ ettin?’ Pes Izid celle celâluhûn bu âyeti münzel edip buyurdu: **‘وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ’**” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 129b.

³⁶ Huseyn Vâiz Kâşifi “**Bu teşbihin** ma'nâsında çok vücûh zikrolunmuştur. Birisi bu ki nûrdan murâd nûr-ı îmândır ki Hakk sübhânehû ve te'âlâ mü'minin sinesini mişkâta teşbih etti. Ve sinesinde olan gönüli mişkâta olan kandilde yanan çerâğa ve kandili bir rûşenî yıldız ve kelime-i ihlâsî şecere-i mübârekeye ki hafv güneşinin harâretinden ve recâ nevâlinin şâyesinde behre şâyesidir ve ol kelime-i ihlâsî yaklaşır ki mü'minin lisânı üzere câri olmadan âlem onun feyzinden münvever ola. Ve kaçan kim gönüli itifâkıyla lisânı üzere câri olur nûrdan alâ nûr âleme zuhûr eder.” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 246b.

13. *İrşâdu'l-Akli's-Selim*³⁷
 14. *İnâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî*³⁸

B) Lügatler

15. *Ğarîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*³⁹
 16. *Bahru'l-Garâib*
 17. *Uknûm-i Acemî*
 18. *Ahter-i Kebîr*⁴⁰

C) Diğer Kaynaklar

19. *el-Muvazzah (Mûzih)*⁴¹
 20. *Muhtâru'l-Kasas*⁴²

³⁷Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi “مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى” Hudâ-yı müte’âl köylerin halkı mälından peygamberi üzere her ne döndürüp kendine ganime kıldı. ‘فَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ’ O ganîmet Hudâ’ya ve peygamberine ve karâbet iyelerine ve öksüzlere ve yoksullara ve bi-mâl olan müsâfiredir. Bilinmek gerek kim cengsiz ehl-i İslâm’a hâsıl olan mälın keyfiyyet-i kısmetinde ihtilâf ettiler. Ba’zısı âyetin zâhirine amel edip dedi altı hisse üzere kısmet olunur. Ve Hudâ’nın hissesi Kâbe’nin ve sair mescidlerin ta’mirine sarfolunur. Ve ba’zısı dedi, beş hisse kılınp aksâm-ı mezkûrenin arasında taksim olunur ve âyette Hudâ’nın olması ta’zim içindir. Ve şimdilikte peygamberin hissesi bir kavilde halîfesine verilir ve bir kavilde leşkerin ve serhadlerin mühimmâtına sarfolunur ve bir kavilde ehl-i İslâm’ın mesâlihine. *Me’âlim*’de getirdi ki câhiliyyede resm böyle idi kim kaçan bir ganîmet alırlardı, dörtten biri büyüklere olan kimse alırdı. Ve kalan şeyden dahî bir tuhfe intihâb edip alırdı. Ve kısmetinde devletmendleri fukarâ üzere te’addî ederlerdi. Kaçan Benî’n-Nadîr’in ganâimi ehl-i İslâm’a hâsıl oldu sahâbe-i kirâmın ekâbiri dediler: ‘Yâ Rasûlallah, ganîmetin rub’unu kaldır ve istediğın şeyi ondan intihâb edip kaldır. Ondandır kalan eşyâyı bize ver, aramızda biz onu kısmet ederiz.’ Hakk sübhânehû ve te’âlâ humusunu peygambere mahsûs kılup kısmetini âyette mezkûr olan vech üzere mukarrer kıldı.” Gurâbzâde, *Zübüdü Asâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 373b.

³⁸Şihâbuddîn Ahmed el-Hafâcî Müellifin eserinin mukaddimesinde kaynak olarak zikrettiği bu eserden nasıl istifade ettiğini tespit edemedik. Esere, *Envârü’t-Tenzil*’de yer alan müşkil bazı noktaların vuzuhu için müracaat edilmiş olabilir.

³⁹Ahmed b. Muhammed el-Herevî “Lügatta ‘فَرَعٌ’ dövmeye derler. Pes kıyâmetin vukû’u halkı korkuyla ve ecrâm-ı ulviyyeyi yarmakla ve yıldızları saçmakla dövdüğü için kıyâmet kârî’a ile tesmiye olundu.” Gurâbzâde, *Zübüdü Asâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 387b.

⁴⁰Müellifin eserinin dibacesinde kaynak olarak zikrettiği bu üç sözlükten nasıl istifade ettiğini tespit edemedik. Müellifin bu lügatleri kaynak olarak ittihaz ettiği Arapça ve Farsça eserlerin ibarelerinde yer alan birtakım ğarîb kelimeleri Türkçeye çevirirken kullandığı kabul edilebilir.

⁴¹Eseri ve müellifini tespit edemedik. *Zubed*’de bu esere şöyle müracaat edilmiştir: “وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ” Dahî bir köy halkını ma’dûm kılmadık. ‘إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ’ İllâ onlara korku vericiler var. (208) ‘ذِكْرِي’ Pend vermek için. ‘وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ’ Ve biz sitem ediciler değil idik ki inzâr etmeden evvel bir cemâ’ati ihlâk ederiz. *Muvazzah* nâm kitâbda mezkûrdur ki Kureyş dediler: ‘Muhammed söylediği söz Rabbü’l-Alemîn’den münzel değîldir, şeyâtın onu ona talim ederler.’ Pes Hakk celle ve alâ onların sözünü nefyedip buyurdu: ‘وَمَا تَنْزَلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ’ Dahî divler Kur’ân’a inmediler.” Gurâbzâde, *Zübüdü Asâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 259b.

⁴²Bu eserle alakalı da herhangi bir bilgiye ulaşamadık. “وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحُ عَاصِفَةٌ تَجْرِي” Dahî Hazret-i Süleymân’a yeli şiddetli eser iken müşahhâr kıldık ki tahtını biraz müddetle bir aylık yola götürür. (208) Hâhişiyle gider. ‘إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا.’ Ol yerde ki içinde çok nefli eşyâ kıldık ve ol Şâm zemînidir. *Muhtâru’l-Kasas*’da getirdi ki Hazret-i Süleymân aleyhisselâm Şâm zemînine düşen Tedemmür nâm şehirden bisâta binip yel onu Fâris ikliminde düşen İstahar nâm şehre kaylûle vaktinde getirdi. Ondandır cemâ’atiyle bisât üzere binip akşam Horasan’da düşen Kâbil şehrine vâsil

IV. Tefsirin Metodolojisi

Müellifin, eserin metodolojisine dair, eserin mukaddimesinde bazı bilgiler verdiğini daha önce zikretmiştik. Gurâbzâde *Zübed*'in mukaddimesinde, ismini zikrettiği ve zikretmediği bazı tefsirlerdeki bilgilerden istifade ettiğini, kıraatle alakalı ihtilaflarda Asım kıraatinin Hafs rivayetini esas aldığını, fıkhi meselelerde İmâm-ı A'zam'ın görüşlerini tercih ettiğini ifade etmekte, âyetleri nahiv ve belâgat açısından olabildiğince değerlendirdiğini de eklemektedir.⁴³ Bu bölümde müellifin öz olarak zikrettiği bu bilgilerin dışında nasıl bir metodoloji takip ettiğini kısa örneklerle açıklayacağız.

A) Gurâbzâde'nin Kur'an İlimlerine Yaklaşım Tarzı

1. Esbâb-ı Nüzûl

Tefsirde yer alan esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin yoğunluğundan yola çıkarak, Gurâbzâde'nin âyetlerin nüzul sebeplerine hususi bir ihtimam gösterdiği anlaşılmaktadır. Müellif âyetin tefsirine geçmeden evvel o âyetle alakalı kaynaklarda yer alan nüzul sebebini zikretmektedir. Mesela Hûd sûresinin 5. âyetini tefsir etmeden önce de sebeb-i nüzûlünü şöyle zikreder:

“**Getirdiler ki** müşriklerin bir gürûhu Hazret'in adâvetine gönül bağlamışlardı. Ve berây-ı maslahat, lisânlarıyla onu âşikâre etmezlerdi. Bir gün biri birine dedi: ‘Her gâh ki biz perdelerimizi salarız kendimizi donlarla örteriz ve sînelerimizi Muhammed'in adâveti üzere bağlarız Muhammed onu niçe bilir?’ Hakk subhânehû ve te'âlâ bu âyeti münzel edip buyurdu: ‘أَلَا إِنَّهُمْ يَتَّبِعُونَ صُدُورَهُمْ’ Âgâh olun müşrikler küfr üzere ve Muhammed'in adâveti üzere sînelerini meylettirirler. Ya'nî onun adâvetini sînelerinde saklarlar. ‘لَيْسَتُخْفُوا مِنْهُ’ Tâ ki Hudâ'dan sırlarını gizleyip ve peygamberi ve ehl-i îmânı ondan âgâh etmeyeler. ‘أَلَا جِئِن يَسْتَعْشِرُونَ ثِيَابَهُمْ’ Bilin kim ol mahal ki donlarıyla örtünürler. ‘يَعْلَمُ مَا يُبْسِرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ’ Hakk celle ve alâ sînelerinde saldıkları esrârı ve

olurdu. Gece onda meks edip sabâh tertib-i sâbık üzere Tedemmür'e gelirdi. ‘وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ’ Ve biz her nesnenin hakikatine dânâlar idik. Pes muktezâ-yı hikmet üzere eşyâyı icrâ ederiz.” Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 229a-b..

⁴³ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 2b.

lisânlarıyla âşikâne kıldıkları sözü bilir. 'إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ' Bî-şübhe kim İzid celle ve alâ sîneler iyesi olan esrâra dâîndir.⁴⁴

Gurâbzâde A'râf sûresinin 184. âyetinin⁴⁵ sebeb-i nüzûlüne dair şu rivayeti nakleder:

"**Mervîdir ki** Server-i Kâinât aleyhi efdalü's-salât Safâ dağına çıkıp kabîle-i Kureyş'in her bir boyunu adıyla çağırıp dedi ki: 'Hudâ'nın azâbından havf edin.' Edebsizlerin birisi dedi: 'Ey cemâ'at-i Kureyş bî-şübhe kim yâriniz dîvâne olmuştur ki dün gece sabâha dek çağırıldı.' Hakk subhânehû ve te'âlâ bu âyeti münzel edip buyurdu."⁴⁶

2. Nâsih-Mensûh

Neshin vaki olduğu iddia edilen âyetlerin tefsirlerini mülâhaza ettiğimizde Gurâbzâde'nin selefin nesih anlayışına sahip olduğunu görmekteyiz. Örneğin, Yûnus sûresinin 41. âyetini tefsir ederken nâsih ve mensûha dair şöyle bir bilgi verdiğini görmekteyiz:

"وَإِنْ كَذَّبُوكُ" Ve eğer ilzâm olduklarından sonra seni yalancı tutarlar. 'فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ' Söyle işimin sezâsı banadır ve işinizin cezâsı sizedir. 'أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ' Siz benim işlediğim işden bîzârsınız. وَأَنَا وَبَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ Ve ben sizin işlediğiniz şeyden bîzârım. Ya'nî ne siz benim amelimden mu'âheze olursunuz ve ne ben sizin amelinizle mu'âheze olurum. Çün bu âyetten nev'ummâ fehmolunur ki küffâr makûlesi âyînleriyle muhâlla olmaları câizdir. Ba'zı ulemâ dedi ki: 'Bu âyet âyetü's-seyfle mensûh olmuştur.'⁴⁷

A'lâ sûresinin 6. ve 7. âyetleri tefsir edilirken de Allah'ın, Hz. Peygamber'e bir şeyi unutturması nesih olarak yorumlamıştır:

"سَنُفِّرُكَ فَلَا تَنْسَى" Tahkîkan ki lisân-ı Cibrîl ile seni okuturuz ki hiçbir şey unutmazsın bâvücûda ki sen ümmîsin bu dahî sana bir mu'cize olsun. 'إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ' Meğer ol nesneyi unutursan ki Pervedigâr'ın unutulmuş olduğunu ister ki onu mensûhu't-tilâve kıldı. 'إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى' Bî-şübhe kim Hakk celle ve alâ ahvâlinizden zâhir olan eşyâyî ve gizli olan umûru bilir.⁴⁸

⁴⁴ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 160a.

⁴⁵ "أَوْ لَمْ يَتَّفَكُرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مَنْ جَنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ"

⁴⁶ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 128a.

⁴⁷ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 155a-b.

⁴⁸ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 406b-407a.

A'râf sûresinin başlangıcındaki hurûf-i mukattaa ile alakalı ise şu açıklama yer almaktadır:

“المص’ Ta’dâd-ı hurûftur yâ Kur’ân’ın yâ sûrenin ismidir. Yâ her harf Tanrı’nın bir ismine işârettir. İlâh ve Latîf ve Melik ve Sabûr gibi. Ve esahh-ı akvâl budur ki müteşâbih makûlesindedir ki onun ma’nâsı Hudâ’ya müfevvezdir.”⁵²

Gurâbzâde’nin Bakara sûresinin 256. âyetinde geçen ve müteşâbih kelimelerden olan “Kursî” lafzını da şu şekilde yorumladığını görmekteyiz:

“وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ” iskemlesi gökleri ve yeri sığdı. Bu kelâm Hakk te’âlânın kemâl-i azâmetine misâldir.”⁵³

Müellif, Mâide sûresinin 64. âyetinde geçen “yed” kelimesini ise açıklamaktan çekinmiş ve yedin bir sıfat olduğunu ve mâhiyetinin sorgulanmaması gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

“يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ” Belki elleri açıktır. ‘بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ’ atâ eder nice ister. Ya’nî atâsında kendisi muhtârdır istediği gibi verir. Bilinmek gerek kim yedâ, sıfât-ı zâtından bir sıfattır. Sâir sıfât gibi ona îmân getirmek vâcibdir. Ve ne güne olduğunu bahsolunmamak gerek.”⁵⁴

4. Mübhemâtu'l-Kur’ân

Gurâbzâde yeri geldikçe âyetlerde mübhem bırakılan bazı noktaları vuzuha kavuşturma adına bir takım beyanlarda bulunmaktadır. Fakat müellifin bu noktada İsrâiliyyât’a ve pek de mevsuk olmayan bazı bilgilere müracaat ettiği görülmektedir. Bu noktada müellifin Âl-i İmrân sûresinin 35. âyetini tefsir edişini örnek olarak zikredebiliriz:

“إِذْ قَالَتْ امْرَأَةُ عِمْرَانَ” Mezbûr kıl ol vakti ki İmrân b. Yeshâr’ın karısı Fâkûzâ kızı Hanne söyledi. ‘رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي’ Ey Perverdigârim ale’t-tahkîk ben karnımda olan uşâğı sana nezrettim. ‘مُحَرَّرًا’ Dünyânın ta’allukâtından âzâde olduğu hâlde. **Mervîdir ki** hâtûn-i mezbûre bir kısır acûze idi. Bir gün bir ağacın gölgesinde oturmuş iken gördü bir kuş yavrusuna yemek veriyor. Ondan kendi-

Zübedü’l-Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr, vr. 277b.

⁵² Gurâbzâde, *Zübedü’l-Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 111b.

⁵³ Gurâbzâde, *Zübedü’l-Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 25a.

⁵⁴ Gurâbzâde, *Zübedü’l-Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 88b-89a.

ne bir rikkat hâsıl olup bir uşak temannâ eyledi. Ba'dehû söyledi 'Yâ ilâhî eğer bana bir uşak ihsân edersen onu Beytu'l-Makdis'in hizmetine nezredeyim.' Ve uşağın nezrolunması dînlerinde câiz idi. فَقَبِّلْ إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. 'Pes bu eyitti kim bu nezri benden kabûl et. Bî-şübhe ki sen kendin sözümü iyi işiten niyetimi yahşi bilen.'⁵⁵

Müellif, Tevbe sûresinin 26. âyetinin son kısmını⁵⁶ tefsir ederken de âyette geçen "görölmeyen askerler" ifadesini şöyle tefsir etmektedir:

"Ve bir leşkerler indirdi ki siz onları gözlerinizle görmediniz. Ve onlar melâike-i kirâm idiler. Ve adedleri beş bin ya sekiz bin ya on altı bin idi. Ve küfredenler mu'azzeb kıldı ki nicesi helâk ve kaç binleri esîr oldu. Ve emvâllerinden hisâba gelmez eşyâ alındı. Ve ol iş küfredenlerin sezâsıdır."⁵⁷

Bakara sûresinin 259. âyetinin baş tarafı⁵⁸ da İsrailî kaynaklara müracaatla şu şekilde tefsir edilmektedir:

"أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ" Bu kelâm sebkât eden âyet-i ûla üzere ma'tûftur. Pes takdîr-i kelâm böyle olur ki Hazret-i İbrâhîm'le vâkî olan mücâdeleye bakmaz mısın yâ bir köy üzere geçen kimse gibi bakmadın mı? وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا. Ve hâlbuki ol köy vîrâne olup duvarları damları üzere düşmüştür. Eşher budur ki bu vâkî'a sâhibi Hazret-i Uzeyr aleyhisselâm'dır. **Mervîdir ki** Buhtunnasr Beytu'l-Makdis'i harâb ettikten sonra Hazret-i Uzeyr'i esîr edip Bâbil şehrine götürdü. Ba'dehû Hakk te'âlâ onu onların şerrinden kurtardı. Hemân bilâ tevakkuf Beytu'l-Makdis semtine teveccüh etti. Ona yakın oldukça bir vîrâne köyde arâm etmeye nüzûl edip bindiği eşeği karşısına bağlayıp onun bakıyye-i eşcârından bir mikdâr incîr ve üzüm devşirip biraz yedi. Ve üzümü sıkıp şirasından biraz içti [41a] ve bakıyyelerini sakladı. Ve ezbes ol köyü gâyetle harâb gördü."⁵⁹

5. Müşkilâtu'l-Kur'ân

Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr'da müşkilât meselesine kavram-

⁵⁵ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 42a-b.

⁵⁶ "وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ"

⁵⁷ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 140b.

⁵⁸ "أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا"

⁵⁹ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 25b.

sal bir olgu olarak yaklaşılmadığını görmekteyiz. Fakat bazı müşkil durumları içerdiği ifade edilen âyetlere yaklaşım tarzına bakarak müellifin bu mefhum hakkındaki bakış açısını anlamaya çalışabiliriz. Mesela ahirette insanların ve cinlerin hesaba çekilmesi konusu ile alakalı bir müşkil durum teşkil ettiği iddia edilen Rahmân sûresinin 39. âyetini⁶⁰ aynı sûrenin 41. âyetine⁶¹ müracaatla şöyle tefsir eder:

“Pes ol günde ne âdemî makûlesi ve ne ecinne kısmı günâhından sorulur, sîmâlarından bilindikleri için.”⁶²

Burada görüldüğü üzere ahirette kimi mekânlarda, kimi şahısların hesaba çekilmeyeceği gibi bir sorunsala hiç girmeden âyeti âyetle tavzih etme cihetine gitmiştir. Gurâbzâde, bazen de âyetin müşkil gibi görünen tarafını, hükmünün mensûh oluşuyla izah etme yoluna başvurmuştur. Bakara sûresinin 240. âyetini örnek olarak zikredebiliriz:

“وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا” Ve sizden vefât olan kimseler. “وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ” Ve karıları bırakırlar. “وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ” Karılarına ısmarlamak ısmarlasınlar. “مَتَاعًا” Geçinecek şey. Ya'nî metrûkâtlarından karılarına nafaka ve mesken verilmesini ısmarlasınlar. “إِلَى الْحَوْلِ” Bir yıla dek. “غَيْرَ إِخْرَاجٍ” Ol meskendenden kimse kendilerini çıkartmaya. Hâsıl-ı kelâm bu ki ol kimseler ki vücûdlarında mevtin alâmetini müşâhede ederler gerektir ki vereselerine sipâriş edeler kim karılarına bir yıllık nafaka ve mesken vereler. Ve bu hüküm İslâm'ın evâ'ilinde idi. Sonra bir yıllık müddet “أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا” âyetiyle⁶³ mensûh oldu.”⁶⁴

6. Mücmel-Mübeyyen

Gurâbzâde Kur'ân'da mücmel ifadelerle nazil olan âyetleri zaman zaman rivayetlere müracaat ederek açıklama yolunu tercih etmiştir. Örneğin Nisâ sûresinin 159. âyetinde “بِهِ” lafzındaki “hü” zamirinin Hz. İsa'ya raci olabileceğini konu bağlamındaki bir rivayete dayanarak ifade etmiştir. Bu şekilde hem âyetin delaletine dair görüşünü

⁶⁰ “فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ” İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz.

⁶¹ “يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيْمَاهُمْ” (Çünkü o gün) Günahkârlar simalarından tanınır.

⁶² Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 364b-365a.

⁶³ 2/Bakara, 234.

⁶⁴ Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 32a-b.

ortaya koymuş hem de nüzûl-i Îsâ meselesine dair perspektifini yansıtmıştır. Müellif âyetin tefsirinde şunları söylemektedir:

“وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ” Ve ehl-i kitâbdan hiçbir kimse yoktur illâ kim ölmeden evvel Hazret-i Îsâ'ya îmân getirir. Ya'nî her Yehûdî ve Nasrânî cânı bedeninden hurûc etmeden evvel Hazret-i Îsâ'nın nübüvvetini ve hak olduğunu tasdîk eder. Ve o güne îmânın fâidesi yoktur. Ve bir kavilde *mevtilîhî* lafzında olan zamîr Hazret-i Îsâ'ya râci'dir. Pes ma'nâ böyle olur ki Hazret-i Îsâ aleyhisselâm ölmeden evvel kamu ehl-i milel ona îmân getirirler. **Mervîdir ki** kaçan âhiru'z-zamân olur Deccâl-i şakînin fitnesi rûy-i zemîni kaplar. Hudâ-yı lâ yezâlin fermânıyla Hazret-i Îsâ alâ nebiyyinâ ve aleyhi efdalu's-salâti ve's-selâm gökten hubût edip Deccâl-i mufsidi katleder. Ve cemî' ehl-i kitâb ona îmân getirirler. Pes millet ü dîn bir olur. Ba'dehû rûy-i zemînde o denli emniyet hâsıl olur ki gürg-i⁶⁵ derende⁶⁶ bî-çâre koyunla yoldaş olur. Ve sâir hayvânât-ı mütezâdde bezm-i iyşî korurlar. Ve uşaklar esb⁶⁷ çubînleri⁶⁸ için yılanları tâziyâne⁶⁹ kılarlar. Ba'dehû Hazret-i Îsâ'nın mürg-i rûhu Firdevs-i berrîne tayerân edip ehl-i İslâm cesed-i pâkini tağsîl ve tekfîn edip namâzını kılarlar ondan sonra kendini defnedirler. وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ، وَعَلَيْهِمْ شَهِيدًا Ve rûz-i kıyâmette Hazret-i Îsâ ehl-i kitâb üzere güvâh⁷⁰ olur. Ya'nî Yehûd üzere şehâdet eder ki kendini tekzîb ettiler. Ve Nesârâ üzere şehâdet eder ki kendini Hudâ'nın oğulluğuna tensîb ettiler.”⁷¹

7. Garîbu'l-Kur'ân

Gurâbzâde'nin Kur'ân'da yer alan 'garîb' kelimelerle alakalı herhangi bir lugavî tahlil yapmaksızın öz manalar verdiği görülmekte-

⁶⁵ Kurt.

⁶⁶ Vaşşî.

⁶⁷ At.

⁶⁸ Kuru değnek.

⁶⁹ Kamçı.

⁷⁰ Şahit.

⁷¹ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 77b-78a. Müellif, Zuhruf.sûresinin 61. âyet âyetini de bu münderecat üzere şu şekilde tefsir etmiştir: “وَإِنَّهُ لَعَلَّمُ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا” Dahi tahkîkan kim Hazret-i Îsâ kıyâmetin bilinmesine ferîştelere bir dâniştir. Ya'nî onun sebebiyle kıyâmetin kurbu biliniz. Onun için ki Hazret-i Îsâ'nın nüzûlü kıyâmetin âlâmetinden bir büyük âlâmettir.” Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 338b.

dir. Mesela Hûd sûresi 106. âyette yer alan “zefîr” ve “şehîk” kelimesi şöyle izah edilmiştir:

“لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ” Onlara dūzahda katı çığırnak ve bağırnak var. Asl-ı lügatta zefîr şiddetli savttır. Ve isti‘mâlde eşeğin ibtidâ bağırmasına ıtlâk olunur. Ve şehîk za‘îf olan savttır. Ve isti‘mâlde eşeğin sonki savtına ıtlâk olunur. Ve ol bedbahtlı bu nâle vu efgânla. ‘خَالِدِينَ فِيهَا’ dūzahda hemîşe ikâmet etmişler.⁷²

Hicr sûresinin 77. âyetinde geçen “eyke” kelimesine dair şu bilgiyi vermektedir:

“وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ” Ve bî-şekk kim Eyke nâm mekânın iyeleri sitemkâr idiler. Ve onlar hazreti Şu‘ayb’ın cemâ‘atidir. Asl-ı lügatte çok dallı budaklı ağaca Eyke derler. Ve mezbûrların mekânında o gûnâ ağaç bulunmakla onunla tesmiye olundu.⁷³

Gurâbzâde Nisâ sûresinin 46. âyetinde zikredilen “râinâ” kelimesiyle ilgili şunları söyler:

“وَرَاعِنَا” Ve dahî derler bize mühlet ver tâ ki kelâmını fehmedelim. Bu söz dahî medh ve zemme muhtemeldir. Vech-i medh mezkûr olandır. Vech-i zemm bu ki bu söz lügat-ı İbrânî’de şetm ma‘nasını edâ eder. “لَيَا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ” Dillerini burdukları mahal ve dîn-i İslâm’a ta‘n ettiklerinde ol sözleri derler. Ya’nî bu bâtil maksatları için bu mübhem sözleri isti‘mâl ederler.⁷⁴

8. Kasasu’l-Kur’ân

Zübedü Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr’da, Kur’ân’da yer alan kıssaların bir takım rivayetlerle genişletilerek tahlil edildiği görülmektedir. Tefsirler için bir tenkit noktası olarak kabul edilen İsrâiliyyât naklinin, *Zübed*’de de kendine yer bulduğunu söylemeliyiz. Her ne kadar İsrâiliyyât olarak nitelendirilen bilgilerin hepsinin toptan merdud kabul edilemeyeceği bilinse de, hatta İsrâiliyyât’ın tefsir için bir gereklilik olduğu gibi bazı önermeler olsa da⁷⁵ tefsirlerde bu sadette

⁷² Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 157a.

⁷³ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 186a.

⁷⁴ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 64a.

⁷⁵ Bu konu ile alakalı bir değerlendirme için bkz. Mustafa Öztürk, “Kur’ân Kıssaları Bağamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyyât Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-” *İslâmî İlimler Dergisi*, Çorum 2014, IX, 1, s. 11-68.

nakledilen bilgilerin yadsınamayacak çoğunluğunun Kur'ân mesajı açısından gereksiz olduğu ve hatta bazılarının İslam itikadına zararlı olduğu müşahede edilmektedir. Mâide sûresinin 115. âyetini tefsir ederken Gurâbzâde'nin ayrıntı mahiyetinde naklettiği şu bilgileri örnek olarak zikredebiliriz:

“Ba'dehû sofranın örtüsünü kaldırıp gördü büryân olmuş bir balık. Ne pulu ve ne tekni⁷⁶ var. Yağ ondan tereşşüh eder. Başı yanında tuz ve kuyruğu yanında sirke koyulmuş, çevresinde kerrâsdan⁷⁷ mâ'adâ cümle sebzevât var. Dahî beş etmek sofrada vaz' olunmuş. Birinin üzere zeytin ve ikinci üzere bal ve üçüncü üzere sağ yağ ve dördüncü üzere peynir ve beşinci üzere kadîd.⁷⁸ Pes Şem'un dedi: 'Yâ Rûhallâh bu dünyânın ta'âmındandır, yâ âhiretin?' Hazret-i Îsâ buyurdu: 'İkisinden değildir. Velâkin Hakk subhânehû ve te'âlâ bunu kudret-i kâmileyle ihtirâ' etti.' Suâl ettiğiniz şeyden yeyip şükredin, tâ ki Hakk te'âlâ ni'metini size artıra. Ba'dehû dedi: 'Yâ Rûhallâh bu mu'cizede bir mu'cize dahî gösterseydin yakînımız artardı.' Hemân Hazret-i Îsâ dedi: 'Ey balık Hudâ'nın fermânıyla zinde ol.' Bilâ tevakkuf balık cünbüşe geldi. Sonra buyurdu: 'Sâlifde niçe idin, o güne ol.' Ale'l-fevr yine büryân oldu. Pes havârîler tehdîd-i Rabbânîden havfedip ondan yemediler. Hazret-i Îsâ fermân etti kim, 'Fukarâ ve hastalar ondan yemeye da'vet olunsunlar.' Hâzır olduklarında buyurdu: 'Yeyin ki bu size Hudâ'dan bir atâdır ve özgelere belâdır.' Ol mâideden bin üç yüz adam yeyip üzerine noksân eseri zâhir olmadı. Ve her fakîr ki ondan yedi bay oldu. Ve her hasta ki ondan tenâvül etti şifâ buldu. Ba'dehû mâide gök semtine mürtefi' olup kuşluk vaktinde inerdi. Bu minvâl üzere kırk gün müstemir oldu. Ve her indiğinde fukarâ ve agniyâ ve uşaklar ve karılar üzerine cem' olup ekl ederlerdi. Sonra bir gün iner, bir gün inmez kaldı. Ba'dehû Hakk te'âlâ fermân etti ki, 'Bu mâideden ancak fukarâ ve hastalar yesin.' Agniyâ bu hükümden muzdarib olup şekkettiler. Ve bu mu'cizeyi hâşâ sihre nisbet ettiler. Hakk te'âlâ'nın fermânıyla onlardan üç yüz otuz kimse hınzîr kılığında mesholdu.”⁷⁹

⁷⁶ Kılçık.

⁷⁷ Pırasa.

⁷⁸ Kurutulmuş et.

⁷⁹ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 95b-96a.

9. Fezâilu'l-Kur'ân

Gurâbzâde'nin zaman zaman "Fezâilu'l-Kur'ân" rivayetlerini naklettiği görülmektedir. Âyetlerin ve sûrelerin faziletlerine dair vârit olan mezkûr rivayetleri nakleden müfessirler, kahir ekseriyeti pek sıhhatli olmayan bu rivayetleri nakletmeleri dolayısıyla tenkide tabi tutulmuş olsalar dahi, bu nakiller tefsirlerin asli bir unsuru olarak yer almaya devam edegelmiştir. *Zübed*'de yer alan birkaç rivayet örneğini burada zikredebiliriz:

"Hazret-i Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan mervîdir ki Hazret-i Muhammedu'l-Mustafâ sallallâhu aleyhi ve sellem Ubeyy b. Ka'b'a radiyallâhu anh buyurdu: 'Sana bir sûreden haber vereyim mi ki onun gibi ne Tevrât'ta ne de İncîl'de bir sûre nâzil oldu?' Ubeyy eyitti 'Belâ yâ Rasûlallâh.' Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: 'Ol Fâtihatu'l-Kitâb'dır.' Dahî buyurdu ki: 'Tahkîkan bana verilen Seb'u'l-Mesânî ve Kur'ân-ı azîmu'ş-şân odur.'"⁸⁰

Mulk sûresinin sonunda ise şu rivayet nakledilmiştir:

"Server-i Kainât'tan mervîdir kim buyurdu: 'Her kimse ki her gece Tebâreke sûresini okur, Hakk celle ve alâ onu onun sebebiyle kabrin azâbından mahfûz kılar.' Ve bu sebebden bu sûreye Hazret'in zamân-ı sa'âdetlerinde Sûretü'l-Mâni'a derlerdi.'"⁸¹

Gurâbzâde, Tekvîr sûresinin faziletiyle alakalı şu rivayeti nakletmiştir:

"Hazret-i Abdullâh b. Ömer radiyallâhu anhumâ rivâyet etti ki Server-i Kâinât buyurdu: 'Her kim muhabbetle arzu etti kim kıyâmet gününü iyânen göre 'إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ' sûresin okusun.'"⁸²

B) Tefsirin Rivayet Yönü

Zubed'de âyetlerin tefsirine müteallik olan rivayetlerden olabildiğince istifade edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bölümde kısa örneklerle tefsirde rivayet unsurlarının nasıl kullanıldığını örneklendirmeye çalışacağız.

⁸⁰ Gurâbzâde, *Zübedü'ş-Şâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 3a.

⁸¹ Gurâbzâde, *Zübedü'ş-Şâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 385b.

⁸² Gurâbzâde, *Zübedü'ş-Şâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 403a.

1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Gurâbzâde'nin âyetleri tefsir ederken yer yer başka âyetlere atıflar yaptığını görmekteyiz. Örneğin Fâtiha sûresinin 7. âyetini⁸³ tefsir ederken, kendilerine nimet verilenlerin kim olduğuyla alakalı Nisâ sûresinin 69. âyetine müracaatla şu ifadeleri zikreder:

“Şol kimselerin yolunu göster ki üzerlerine nübüvvet ve risâlet ve velâyet ve şehâdetle in'âm ettin.”⁸⁴

Bakara sûresinin 164. âyetini tefsir ederken belîğ bir şekilde başka âyetlere şöyle göndermeler yapmaktadır:

“‘انَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ’ Taḥkîkan ki göklerin yaratmasında ki bî-sütûn bir haymedir.⁸⁵ ‘وَالْأَرْضِ’ ve yerin yaratmasında ki bir döşenmiş bisâttir.⁸⁶”⁸⁷

Bakara sûresinin 106. âyetini⁸⁸ tefsir ederken de Ra'd sûresinin 39. âyetine⁸⁹ şu ifadelerle atıfta bulunur:

“Âyet makûlesinden her nesne ki nesheder, ya'nî içinde amel etmesinin hükmünü kaldırırız. ‘أَوْ نُنْسِبَهَا’ Yâ onu unuttururuz, ya'nî gönüllerden onu mahvederiz.”⁹⁰

Yine Bakara sûresinin 117. âyetinin⁹¹ tefsirinde Tevbe sûresinin 30. âyetine⁹² şöyle değinmektedir:

“Ve Yehûd ve Nesârâ dediler: ‘Tanrı te'âlâ oğul edindi.’ Yani Yehûd kısmından bir gürûh dediler: “Tanrı te'âlâ Hazret-i Uzeyr'i oğul edindi.” Ve Nesârâ tâifesinden bir bölük dediler: ‘Hazret-i Mesîh'i oğul edindi.’ ‘سُبْحَانَهُ’ Oğul edinmesinden zât-ı pâki münezzehtir.”⁹³

2. Kur'ân'ın Hadisle Tefsiri

Gurâbzâde'nin âyetleri tefsir ederken hadislerle de müracaat ettiği

⁸³ “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ”

⁸⁴ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 3a.

⁸⁵ 13/Ra'd, 2: “رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ”

⁸⁶ 17/Nûh, 19: “وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا”

⁸⁷ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 21a.

⁸⁸ “مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِبُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا”

⁸⁹ “يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ”

⁹⁰ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 14b.

⁹¹ “وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ”

⁹² “وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ”

⁹³ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 15b.

görülmektedir. Örneğin, Âl-i İmrân sûresinin 36. âyetinin⁹⁴ tefsirinde Buhârî'de⁹⁵ de yer alan şu hadisi zikreder:

“وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ” Ve tahkîkan ben ona Meryem ad koydum. “وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ” Ve ale't-tahkîk ben onu ve evlâdını yâ ilâhî sana sığındırdım. “مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” Dergâh-ı izzetinden sürülmüş şeytânın vesvesesinden. **Hadîs-i şerîfte** gelmiştir ki bir uşak doğmaz illâ ki velâdeti mahallinde şeytân-ı şakî ona değer ve ol mahalde onun çağırması ondandır. Ancak Meryem ve oğlu ki Hakk te'âlâ bu isti'âze sebebiyle onları ondan mahfûz kıldı.⁹⁶

Nisâ sûresinin 10. âyetinin tefsirinde⁹⁷ ise Gurâbzâde şu hadisi zikretmektedir:

“Tahkîkan şol kimseler ki sitem cihetinden öksüzlerin emvâlini yerler. ‘إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا’ Bir nesne yemezler illâ karınları dolusu âteş yerler. **Hadîs-i şerîfte** vârid olmuştur ki Hakk te'âlâ rûz-i kıyâmette bir tâifeyi gûrlerinden⁹⁸ bu gûne gönderir ki ağızlarından âteş alevi çıkar. Hâzır olanlar suâl ettiler ki ‘Yâ Rasûlallâh onlar kimler ki?’ Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu: ‘İşitmediniz mi Hakk te'âlâ buyurdu: ‘إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا’⁹⁹”

Hûd sûresinin 114. âyetinin¹⁰⁰ tefsirinde de Müslim'de¹⁰¹ yer alan şu hadis rivayet edilmektedir:

“إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ” Tahkîkan kim iyilikler yaman olan eşyâyı mahveder. **Esbâbü'n-Nüzûl'de** getirdi ki bir kişi Hazret'in huzûruna gelip dedi: ‘Yâ Rasûlallâh bu hâtundan her nesneye nâil oldum, ancak onunla cimâ' etmedim hâlim niçe olur?’ Ol mahal Hakk celle ve alâ bu âyeti münzel kıldı. Ba'dehû Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem ona suâl etti ki, ‘Ol hâlden sonra namâzı benimle cemâ'atle kıldın mı?’ Dedi: ‘Belâ.’ Hazret buyurdu: ‘Namâz sana keffâre oldu.’ Sahâbe-i kirâm Hazret'e suâl ettiler ki: ‘Yâ Rasûlallâh

⁹⁴ “وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أَعِيدُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ”

⁹⁵ Buhârî, “Enbiyâ”, 44.

⁹⁶ Gurâbzâde, *Zübedü'ş-Şerîh ve'l-Envâr*, vr. 42b.

⁹⁷ “إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا”

⁹⁸ Kabir.

⁹⁹ Gurâbzâde, *Zübedü'ş-Şerîh ve'l-Envâr*, vr. 59a.

¹⁰⁰ “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَرَافِعًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ”

¹⁰¹ Müslim, “Tahâret”, 16.

bu hâl ona yalnızdır, yâ cemî' ehl-i îmânadır?' Hazret buyurdu ki: 'Cemî' ehl-i îmânadır.' Ve bu rivâyeti Hazret'in hadîs-i şerîfi te'yîd eder ki buyurdu: 'Kebâ'ir ictinâb olunca namâz namâza dek keffâre olur, aralarında olan günâhlara.'¹⁰²

3. Kur'ân'ın Sahâbe Kavliyle Tefsiri

Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr'da âyetlerin tefsirinde zaman zaman sahâbe kavline de yer verildiği görülmektedir. Örneğin, Bakara sûresinin 150. âyetinin son kısmında yer alan "nimetin tamamlanması"¹⁰³ Hz Ali'den gelen bir rivayetle "İslam üzere ölmek" ifadeleriyle tefsir edilmiştir.¹⁰⁴

Hicr sûresinin 65. âyetinde¹⁰⁵ Lût'un (as.) kavmini götürmesi gerektiği emredilen yer ile alakalı Abdullâh b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) kavline şu şekilde müracaat edilmiştir:

"وَأْمُضُوا حَيْثُ تُوْمَرُونَ" ve gidin fermân olduğunuz yere. Hazreti Abdullâh b. Abbâs radiyallâhu anhumâ buyurdu ki ol yer Şâm'dır."¹⁰⁶

Gurâbzâde, Nahl sûresinin 90. âyetinin tefsirini Abdullâh b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) şu ifadelerini de zikrederek yapmaktadır:

"إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ" Bî-şübhe kim Hakk celle ve alâ halka cemî' eşyâda tavassut etmeye ve iyilik etmeye fermân eder. 'وَأَيْنَاءِ ذِي الْقُرْبَى' Ve hısımlık iyisi olan kimseye ihsân yetiştirmeye dahî emreder. 'وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ' Dahî zinâ ve livâta gibi yaman fi'ilden halkı meneder. 'وَالْمُنْكَرِ' Dahî bir fi'ilden halkı nehyeder ki ona mübâşeret eden üzere inkâr olunur. Ve o kuvvet-i gadabiyeyi mahalsiz icrâ etmektir, katl-i nefis ve gasb-ı emvâl gibi. 'وَالْبَغْيِ' Dahî halk üzere isti'lâ ve tecebbür etmekten nehyeder. Ve o kuvvet-i vehmiyyenin muktezâsından nâşi olan şeytândır. Ve insân kısmında ne kadar kötülük bulunur bu üç sıfatta münderecdir. Ve onun için Hazret-i Abdullâh b. Mes'ûd buyurdu: 'Kur'ân-ı azîmu'ş-şânda hayr ve şer beyânında bu âyetten câmi' bir âyet yoktur.' 'يَعْظُمُ' Bu emr u nehy

¹⁰² Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 167b.

¹⁰³ "وَلَا تَمُوتُوا نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ"

¹⁰⁴ "Hazreti Ali radiyallâhu anhu'dan mervîdir ki buyurdu: 'Ni'metin itmâmı İslâm üzere ölmektir.'"

Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 20a.

¹⁰⁵ "فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ اللَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَقِ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَأَمْضُوا حَيْثُ تُوْمَرُونَ"

¹⁰⁶ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 186a.

ile amel etmeye ve hayr u şerr arasında temyiz etmeye size pend verir. ‘لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ’ Tâ ki siz pend ü nasîhate dönesiniz.”¹⁰⁷

4. Kur’ân’ın Tâbiûn Kavliyle Tefsiri

Gurâbzâde’nin âyetleri tefsir ederken tâbiûn kavline pek fazla müracaat etmediği görülmektedir. Yine de örnek vermek gerekirse Hasan el-Basrî’nin (ö. 110/728) nübüvvetle alakalı bir beyânından istifadesini zikredebiliriz. Yûsuf sûresinin 109. âyetinin tefsirinde¹⁰⁸ müellifimiz şöyle söyler:

“Ve senden esbak risâlet için bir kimse göndermedik illâ bir kişiler ki köyler halkından kendülere ferîştelere haber göndeririz. Hasenu’l-Basrî’den menkuldür ki buyurdu Hakk celle ve alâ peygamber mekûlesin ehl-i bâdiyeden ve karılardan ve ecinneden herkez (hiçbir zaman) göndermedi.”¹⁰⁹

Zubed’de Zumer sûresinin 38. âyetinin tefsirinde Mukâtil b. Süleymân’dan (ö. 150/767) gelen bir nakile şu şekilde müracaat edildiği görülmektedir:

“‘إِنْ أَرَادَنِي اللَّهُ بِضُرٍّ’ Tanrı te‘âlâ bana bir bedlik îsâl etmek isterse. ‘هَلْ هُنَّ كَاتِبَاتٌ ضُرِّهِ’ Ma‘bûdlarınız Hudâ’nın istediği bedliği benden defetmeye kâdir olurlar mı? ‘أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ’ Yâhûd bana bir nef’ îsâl etmek isterse. ‘هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتٌ رَحْمَتِهِ’ Eyâ onlar Hudâ’nın nef’ini benden alıkoymaya kâdir olurlar mı? Hazret-i Mukâtil’den mervûdir kim Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem onlardan bu suâli etti. Onlar sükût olup cevâb vermediler. Pes Hakk subhânehû ve te‘âlâ buyurdu: ‘قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ’ Söyle yâ Muhammed hayrı bana yetiştirmek ve zararı benden defetmede İzid-i zû’l-celâl bana kâfidir. ‘عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ’ Üzerine erbâb-ı tevekkül olanlara i‘timâd ederler.”¹¹⁰

Gurâbzâde Zâriyât sûresinin 56. âyetinin tefsirinde de Mucâhid b. Cebr’in (ö. 103/721) sözlerine müracaat etmiştir:

“‘وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ’ Dahî peri ve insân makûlelerini yaratmadım. ‘إِلَّا لِيَعْبُدُونِي’ İllâ ki bana ibâdet edeler. Ya’nî Hakk celle

¹⁰⁷ Gurâbzâde, *Zübedü Asâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 193a-b.

¹⁰⁸ “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى”

¹⁰⁹ Gurâbzâde, *Zübedü Asâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 176a-b.

¹¹⁰ Gurâbzâde, *Zübedü Asâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr*, vr. 319a.

ve alâ onları ibâdete müste'idd ve ondan gâyetle mütemekkin kıldı. İmâm-ı Mucâhid bu âyetin tefsîrinde buyurdu, Hakk celle ve alâ cin ve insi yaratmadı illâ ma'rifeti için. Ve kamuları onu bilirler ancak kimisi fermânber olup kimisi isyân etti.”¹¹¹

C) Tefsirin Dirâyet Yönü

Önceki bölümde, müellifin *Zübed*'de, âyetlerle alakalı rivayetleri nasıl kompoze ettiğini ele almaya çalışmıştık. Bu bölümde ise müellifin dirayet yönünü görebileceğimiz dil, kelimeler ve fıkıh ilimlerine dair yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Arap Dili ve Belâgatı

Gurâbzâde âyetleri tefsir ederken, tefsirin muhatap kitlesini de göz önünde bulundurarak, dil ile alakalı komplike tahlillere girmekten ziyade daha yüzeysel bir takım açıklamalar yapma yolunu seçmiştir. Müellifin, Kur'ân mesajını olabildiğince yalın ifadelerle ortaya koyma hedefi güttüğü bu tefsirinde lugavî tahlillerin keyfiyetine dair birkaç örneği zikrederim. Bakara sûresinin 196. âyetinde hac kurbanını kesmeye muktedir olamayanların tutması gereken on günlük oruçla alakalı mubeyyen konumunda olan “تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ” ifadesini müteakiben şöyle söyler:

“فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ” Pes bir kimse ki kurbân bulmaya. “وَسَبْعَةٍ” Hacc günlerinde üç gün oruç tutması üzerine lâzımdır. “إِذَا رَجَعْتُمْ” Ve yedi gün oruç tutması dahî kaçan haccın ef'âlinden fâriğ olup dönersiniz. “تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ” Bu üç ve yedi tamâm on adettir. Bu kelâmın zikrolunması te'kid içindir, tâ ki bir kimse fehmetmeye kim bu makâmda vav, ev ma'nâsındadır ki iktizâ eder kim insân üçle yedi arasında muhayyer ola.”¹¹²

Mâide sûresinin 69. âyetinde geçen “وَالصَّابِغُونَ” lafzının merfû' oluşuyla alakalı şunları söylemektedir:

“إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِغُونَ وَالنَّصَارَى” Lafzı ‘وَالصَّابِغُونَ’ mübte-da olmakla merfû' olundu. Ve onun haberi mahzûftur. Siyâk-ı kelâm

¹¹¹ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 358b.

¹¹² Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 25b.

üzere delâlet eder. Ve gerekti ki innenin haberinden sonra vâki' ola. Lâkin ol kelâm arasında idhâl olundu. Bu nükte ale'l-fevr beyân olunmak için ki Sabiîler kesret-i dalâl ile îmânları olunca üzerlerine tevbe olunur. Gayrılarının tevbesi bi't-tarîki'l-evlâ hayyiz-i kabûle geçer. Pes takdîr-i kelâm bu gûne olur ki tahkîkan îmâna gelenlerin ve dîn-i Yehûdiyyet'le tedeyyün edenlerin ve tersâların hükmü mezkûr olacak kelâmdır. Ve Sâbiîler dahî onlar gibidir."¹¹³

Yine Mâide sûresinin 116. âyetinde 'mâzî' fiilin 'istikbâl' anlamı taşımasıyla alakalı şu ızhahı yapar:

“وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي الْهَيْبِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ”

Ve mezkûr kıl ol vakti ki İzid celle celâluhû dedi: ‘Ey Meryem oğlu İsa sen mi halka dedin, Hudâ’dan özge beni ve anamı iki ma'bûd edinin?’ Bu suâl kıyâmet gününde vâki' olur lâkin muhakkaku'l-vukû' olduğu için mâzî ile ta'bîr olundu. Ve îrâdından murâd keferenin tevbîh ve tekbîtidir."¹¹⁴

İnfîtâr sûresinde 6. âyetinde Rabb'e sıfat olarak gelen “Kerîm” kelimesi ile alakalı şu açıklama yer almaktadır:

“يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ”

Ey âdemoğlu hangi şey seni Kerîm olan Perverdigârınla aldatıp ma'siyet üzere sana cür'et verdi. Bu makâmda lafz-ı *Kerîm*'in îrâdından birkaç fâide fehmolundu. Biri bu ki mahz-ı kerem onu iktizâ etmez ki zâlim ihmâl olunup mu'azzeb olmaya. Ve dost ve düşmân ve mutî ve âsî bir derecede tutula. Pes niçe eğer sıfat-ı kereme sıfat-ı kahr ve intikâm damm olunur. Ve bir fâidesi bu ki iş'âr eder ki şeytân insânı Hudâ'nın hangi sıfatıyla aldatır. Zîrâ ol habîs söyler insâna istediğın nesneyi işle, Hudâ Kerîm'dir kimseyi mu'azzeb etmez ve ukûbeti ta'cil etmez. Ve bir fâidesi bu ki Hudâ'nın kesret-i keremi istid'â eder ki ziyâde itâ'at oluna, ne keremine mağrûr olup ma'siyetine müdâvemet oluna."¹¹⁵

2. Kelâm

Gurâbzâde'nin, *Zübed'de*, itikadi mezheplerin kelami münakaşalarına dalmadan, âyetlerin ilm-i kelâma taalluk eden yönlerini Ehl-i

¹¹³ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 89b.

¹¹⁴ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 96a.

¹¹⁵ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 403a.

Sünnet perspektifi üzere değerlendirdiği görülmektedir. Kendisi itikaden müntesip olduğu mezhebi ifade etmese de tefsirindeki kabullerine bakılarak Maturidi anlayışına sahip olduğu söylenilebilir. Örnek olarak Âl-i İmrân sûresinin 198. âyetinde Ru'yetullâh'a dair ifadelerini zikredebilir:

“لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ” Lâkin şol kimseler ki Perverdigârlarının ikâbından korktular. “لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” Kendilerinedir bir bağlar ki köşkleri altından ırmaklar akar. “خَالِدِينَ فِيهَا” İçinde ikâmeti ale'd-devâm takdîr etmişlerdir. “نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ” Ol cennetler Tanrı katından müheyyâ olmuşlar. Nüzûl ol ta'âm ve şerâbdır ki müsâfirin gelmesine müheyyâ olunur. Pes kaçan kim behişt-i câvidân ehl-i imânın gelmesine âmâde kılınmış bir şey ola onların ikrâmı dîdârın müşâhede olsa mahall-i rayb değildir.”¹¹⁶

Müellifimiz, Nebe' sûresinin 36. âyetini tefsir ederken Mu'tezile'nin aslah nazariyesinin aksini savunarak Allah'ın hiçbir fiilinde muztar olmadığını şu ifadelerle beyan eder:

“جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ” Erbâb-ı takvâya bu ni'metler Perverdigârından bir mükâfât. “عَطَاءً حِسَابًا” Fazl u kereminden kifâyet edici bir vergi, ne vücûb tarîkiyledir. Zîrâ fâil-i muhtâr üzere bir nesne vâcib olmaz.”¹¹⁷

Yûnus sûresinin 61. âyetinde Allah'ın ilim sıfatı ve Levh-i Mahfûz'a dair görüşünü şöyle îzâh eder:

“وَمَا تَتْلُوا” Ve sen yâ Muhammed bir işte olmazsın. “وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ” Ve ol işten ötürü hiçbir Kur'ân okumazsın. “وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ” İllâ ki biz üzerinize erbâb-ı ittîlâ idik. “إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ” Kaçan ol işte şurû' edip işlersiniz. “وَمَا يَعْرُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ” Ve Perverdigârının ilminden bir küçük karınca denli şey pûşîde olmaz. “فِي الْأَرْضِ” Yerde. “وَلَا فِي” Ve ne ol miskâlî zerreden küçük ve ne ondan büyük bir şey illâ bir rûşen yazılmış nesnede müsbettir, ya'nî Levh-i Mahfûz'da mevcûddur. Ya'nî hâsıl-ı kelâm bu ki vücûd ve imkânda her ne denli ef'âl ve akvâl ve

¹¹⁶ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 75b. Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki ru'yetullâh tartışmasının merkeziinde yer alan âyetlerden birisi olan Kıyâme sûresinin 23. âyetini ise bu minval üzere çevirir: “أَجْوَهُ يُؤْمِنُ نَاصِرَةً” ol günde yüzler tâzeter olur. “إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةً” Perverdigârına müşâhede edicidir.” Bkz. Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 396a.

¹¹⁷ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 400a.

cevâhir ve a'râz var kamusu İzid-i zû'l-celâlin ilmîne nümâyândır. Onlardan bir şey, üzerine hafî olmaz."¹¹⁸

Yine Yûnus sûresinin 94. âyetinin tefsirinde, peygamberlerin ismet sıfatını haiz olduğunu, bu bağlamda âyetlerde itap gibi görünen bir takım ifâdelerin peygamber nezdinde ümmete hitap olduğunu şöyle açıklar:

“فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ،” Pes alâ sebîli'l-farz ve't-takdîr kasas ve ahkâmında sana indirdiğimiz şeyden bir gümânda düşmüş idin. ‘فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقرءُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ،’ Pes sor şol kimselerden ki senden esbak kitâbı okurlardı. ‘لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ،’ Kasem olsun ki sana âşikâr dürüstlük geldi Perverdîgârından. ‘فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُكْفِرِينَ،’ Pes elbette şekk edenlerden olma. **Esahh-ı akvâl üzere** bu gûne hitâblar sûretâ Server-i Kâinât'adır. Velâkin murâd ümmettir. Hazret sallallâhu aleyhi ve sellem kendine münzel olan şeyde şekk etmekten ma'sûm ve mahfûzdu. Ve bu makûledendir bu âyet."¹¹⁹

3. Fıkıh

Gurâbzâde'nin, tefsirde Hanefî mezhebinin görüşlerini yeri geldiğince, mufassal fikhi izahata girmeden öz ifadelerle zikrettiği mülahaza edilmiştir. Bazen de Hanefî mezhebinin görüşlerini Şâfiî mezhebinin görüşleriyle mukayese etmiştir. Örneğin Bakara sûresinin 203. âyetini tefsir ederken İmâm-ı A'zam'ın ve İmameyn'in görüşlerini şu şekilde zikretmiştir:

“فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ،” Ve İzid-i zû'l-celâli yâda getirin. Sa-yılmış günlerde. Ol günler Hazret-i İmâm-ı A'zam katında arefe gününde sabâh namâzından, kurbân bayramının evvelki gününün ikinci namâzına dek. Ve İmameyn katında arefenin sabâh namâzından âhir-i eyâm-ı teşrîk'in ikindisine dek.¹²⁰

¹¹⁸ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 156b.

¹¹⁹ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 158b-159a. Benzer yorumlara Zümer sûresinin 65. âyetinde de rastlanmaktadır. Gurâbzâde burada şöyle söyler: “وَلَقَدْ أَوْحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ،” dahi ale't-tahkîk kim sana ve senden esbak olan peygamberlere vahyolundu kim ‘عَمَلِكَ وَتَكُونَنَّ مِنْ،’ eğer şirk edersen amelin bâtil olup utuzanlardan olursun. Bu kelâm alâ sebîli'l-farz ve't-takdîrdir. Bu gûne hitâblardan murâd rusülün hamiyetini tehyîç etmektir. Ve kefereye kemâl-i ye'si vermektir. Ve efrâd-ı ümmetin hükmünü bi't-tarîki'l-evlâ iş'âr etmektir.” Bkz. Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 320b.

¹²⁰ Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 26b.

Nisâ sûresinin 101. âyetinde seferilikle alakalı İmâm-ı A'zam'ın görüşünü şöyle nakletmektedir:

“فَلَيْسَ، وَإِذَا صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ” Ve kaçan zemînde sefer edersiniz. ‘عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ’ Üzerinize bir günâh müterettib olmaz namâzdan kasretmenize ki rubâ’î olan namâzı ikişer kılasınız. Zâhir-i nass onu iktizâ eder ki müsâfir olan kimse namâzı kasr ve itmâm etmede muhayyerdir ve İmâm Şâfi’î buna zâhib oldu. Ve İmâm-ı A'zam katında kasretmek vâcibdir, nitekim ehadîs-i şerîfede sâbit oldu. Ve âyet-i kerîmeyi bu vech üzere te’vîl etti ki sahâbe-i kirâma namâzın itmâmı me’lûf olmağın kasretmede şâyed kendilerine bir ism hâsıl ola diye vehmedeler. Ol vehmi defetmek için üzerlerine günâhın tertîbini nefyetti.”¹²¹

Gurâbzâde Bakara sûresinin 225. âyetinin tefsirinde yemîn-i lağvın mezhep imamlarına göre tarifini şöyle yapar:

“لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ” İzid-i zû'l-celâl sizi beyhüdelikle düşen andlarınızda mu’âheze etmez. Ya’nî onun sebebiyle size ikâb etmez. **Yemîn-i lağv** İmâm-ı A'zam radiyallâhu anh katında odur ki insân bir nesne üzere and içe ol gümânla ki ol şey dürüsttür, sonra hilâfı çıkar. Ve İmâm-ı Şâfi’î katında yemîn-i lağv söz arasında insânın lisânı üzere cârî olan kasemlerdir. Lâ vallâhi belâ billâhi gibi. Ve her takdîr üzere yemîn-i lağvda keffâret vâcib olmaz. Ve Hakk subhânehû ve te’âlâ onunla mu’âheze etmez.”¹²²

Müellif abdestin tarif edildiği Mâide sûresinin 6. âyetinin tefsirinde ise Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine göre başın meshine dair şu öz bilgiyi verir ve ayakların meshi-yıkanması ihtilafındaki ihtiyarını belirtir:

“وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” Ve başlarınızı suyla silin. Hazret-i İmâm-ı A'zam katında başın dörtte birini silmek farzdır. Ve Hazret-i İmâm Mâlik Nass-ı Kerîm’in zâhirine nazar edip cümlesinin meshini farz gördü. Ve Hazret-i İmâm Şâfi’î buyurdu kim işm-i mesh üzere ıtlâk olacak nesnenin meshi farzdır. ‘وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ’ Ve ayaklarınızı topuklara varınca gusledin.”¹²³

¹²¹ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 71a-b.

¹²² Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 29b-30a.

¹²³ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 81a.

4. Tasavvuf

Gurâbzâde'nin âyetlere yaklaşım tarzına bakarak sûfî meşrep bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklarda tasavvufi yönüne dair herhangi bir bilgi bulamasak da Nâsîh el-Bağdâdî'nin Bağdat'ta Abdülkâdir Geylânî camiinde vaiz olması bu noktada bize az çok fikir sunmaktadır. Şimdi, Gurâbzâde'nin âyetleri işârî bakış açısıyla yorumlayışına dair birkaç örnek vererek tefsirin bu yönüne atıf yapacağız. Müellif Bakara sûresinin 20. âyetini¹²⁴ tefsir ettikten sonra şu ifadeleri zikretmiştir:

“Bilgi Hakk celle ve alâ münâfikların hâlini şol kimselerin hâline teşbîh etti ki bir karanlık gecede bir şiddetli yağmura sataşalar ki onun içinde karanlıklar ve ra'd ve berk olup yıldırımın âvâzı korkusundan parmaklarını kulaklarına tıklarlar, tâ ki mevtin korkusundan sakınalar. Her gâh ki şimşek ışık eder yürürler. Ve kaçan karanlıklar olur mütehayyir dururlar. Bu teşbîh onlara ol münâsebetle oldu ki dîn-i İslâm rahmet olduğu için yağmura benzer ve ehl-i nifâk üzere meşakkatli olan tekâlîf-i şer'iyye ve terk-i riyyâset ve edyân-ı kadîme gibi eşyâ yağmur içinde olan zulumâta. Ve bunlar üzere münâfikların zu'mına göre zulumât ıtlâk olundu. Ve illâ fi'l-hakîka nûr-i mahzdırlar. Ve onların korkuları ra'de teşbîh olundu. Ve ehl-i İslâm'a olan zafer ve ğanâ'im berke ve erbâb-ı küfr ve nifâka olan va'id ve tehdîdler savâ'ika ki onları işitmek için parmaklarını kulaklarında kılarlar. Zîrâ içinde olan onlara mevt korkusu verir. Ve her gâh ki fütûhun ve ğanâ'immin husûlü onlara ışık verdirir, İslâm'ı pesend¹²⁵ ederler. Ve kaçan cihâdın ve riyyâzâtın zu'mlerine göre karanlıkları hayâllerine gelir, dîn-i müstakîmin sülûkünden münharif olurlar.”¹²⁶

Gurâbzâde Kehf sûresinde yer alan Hz. Musa ile Hızır kıssasını işârî üslup üzere tefsir ettikten sonra¹²⁷ kıssaya dair şu hisseyi okuyuculara özetlemektedir:

يَكَادُ الْبَرَقُ يُخَطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ
”وَأَبْصَارَهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ“

¹²⁵ Sevmek beğenmek hoşlanmak.

¹²⁶ Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 5a.

¹²⁷ Bkz. Gurâbzâde, *Zübedü Asâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 210a-211b.

“Ve bu hikâyenin fevâidinden murâd, insan gerektir ilmine mağrûr olmaya ve her görüp beğenmediği şeyi takbîh etmeye ki şâyet onlarda bir sırr ola kim kendisi ona muttalî' değildir. Ve mu'allimine tevâzu' eyleye, hemîşe te'allüm eyleye.”¹²⁸

Müfessir Gurâbzâde, Bakara sûresinin 201. âyetini ise Hz. Ali'den naklettiği bir rivayetten istifade ederek lafızların zahirinin dışında şu şekilde tefsir etmektedir:

“رَبَّنَا” Ve onlardan bir bölük var ki du'âsında söyler. “وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ” Ey Perverdigârimiz bize bu cihânda bir iyilik ver. Ya'nî sihat ve kifâf-ı ma'îşete ve tâ'ata bizi muvaffak kıl. “وَفِي الْآخِرَةِ” Ve öbür cihânda bir iyilik. Ya'nî onda sevâb ve rahmeti ver. “وَقِنَّا” Ve dûzah işkencesinden bizi mahfûz kıl. Hazret-i Aliyyu'l-Murtezâ radiyallâhu anhdan mervîdir ki buyurdu, bu cihânın hasenesi hâtun-i sâlihadır. Ve öbür cihânın hasenesi hûr-i pesendîdedir. Ve azâbu'n-nâr nâ-ma'kûl hâtundur.”¹²⁹

Sonuç

Osmanlı döneminde farklı içerik ve üsluplar üzere telif edilmiş Türkçe tefsirlerin olduğu bilinmektedir. Bu tefsirlerden birisi de *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*'dır.

Zübed, Gurâbzâde olarak şöret bulmuş olan Ahmed Sâlih b. Abdillâh en-Nâsîh el-Bağdâdî tarafından telif edilmiştir. Kaynaklarda, Gurâbzâde hakkında çok kısıtlı bazı bilgi kıvrıntıları dışında pek fazla malumata rastlanamamaktadır. Dolayısıyla Gurâbzâde'nin tahsil hayatına ve yaptığı vazifelere dair bilgilerimiz mahduttur. Fakat Bağdat gibi bir ilmî merkezde ve Abdülkâdir Geylânî Camii gibi çok gözde bir mabette vaiz olarak görev yapması ve tefsirinde takip ettiği metodoloji tahsiline, bilgi birikimine ve tasavvufi kişiliğine dair bir parça ışık tutmaktadır. Bu sebeple Gurâbzâde, Arapça ve Farsçaya hâkim, İslâmî ilimlere ve kaynaklarına vâkîf, kuvvetli hitabet kabiliyeti olan sûfî meşrep bir âlim olarak nitelendirilebilir.

Müfessir Gurâbzâde tarafından 1096/1684 senesinde telif edilmiş

¹²⁸ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 211b.

¹²⁹ Gurâbzâde, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, vr. 26a.

ve 1292-1294/1875-1877 yıllarında iki cilt hâlinde basılmış olan tefsir, Kâşifi'nin *Mevâhibu'l-Aliyye*'si ve Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'i ağırlıklı olmakla birlikte, tespit edebildiğimiz yirmi civarında eserden istifade ile husule gelmiştir. Eserden bahseden kaynakların çoğu bu tefsirin tercüme olduğunu iddia etmişlerdir. Fakat eser klasik tefsir yazma geleneğine mutabık olarak kaleme alınmıştır. Örneğin Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'i, Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzîl*'i veya Ebussuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*'i nasıl ağırlıklı olarak Zemahşerî tefsiri olmak üzere kendilerinden önce kaleme alınan eserlerden istifade ile telif edildiyse, müfessir Gurâbzâde de benzer şekilde zamanında mevcut olan eserlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır. Dolayısıyla bu tefsir ve benzeri olan Türkçe tefsirler de nevi şahsına münhasır birer müstakil tefsir olarak kabul edilmelidir. Eserin kaynaklarını ve metodolojisini analiz ettiğimizde ulaştığımız kanaat de bu şekilde olmuştur.

Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr'ın, Arapça bilmeyen bir Türk'ün Kur'ân mesajını en kısa yoldan kavrayabilmesi maksadına yönelik telif edilmiş bir tefsir olduğunu görmekteyiz. âyetlerin muhtevasını öz bir biçimde ortaya koymayı hedefleyen müfessir, klasik tefsir eserlerinde yer alan unsurların birçoğunu okuyucunun zorlanmadan kavrayabileceği bir dille ve üslupla sentezlemiştir. âyetin âyetlerle, hadislerle, sahâbe ve tâbiûn kavilleriyle tefsiri müfessirin başvurduğu yollardandır. Gurabzâde'nin Kur'ân ilimlerine ve diğer İslâmî ilimlere taalluk eden yerlerde görüş beyan ettiği de görülmektedir. Fakat komplike lugavî tahliller, derin kelami tartışmalar ve çok ince mevzulara dair olan fihhi ihtilaflar tefsirde yer almamıştır. Bu noktalara dair gereken bilgiler eserin maksadına hizmet edecek kararda tefsire dercedilmiştir. *Zübed*, Hanefî fihki ve Ehl-i Sünnet akaidi üzere, Asım kıraatinin Hafs rivayeti esas alınarak ve o zaman mevcut olan tefsir, hadis, İslam tarihi ve dil eserlerinden istifade edilerek telif edilmiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı olsa gerek ki –nüshalarının yoğunluğuna bakarak– eserin kısa zamanda Türk halkı tarafından hüsn-i kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Telif edildikten kısa bir süre sonra dönemin padişahı Sultan III. Ahmed'e de müzeyyen bir

nüşhasının ihdâ edildiği görülmektedir. *Zübed'*in telifinden yaklaşık iki yüz yıl sonra Tanzimat döneminde basılması, Osmanlı Türkçe tefsirleri arasındaki konumunu ve halk nezdindeki hüsn-i kabulünü ortaya koymasından dolayı manidardır. Tefsir, günümüz insanı tarafından bile gayet rahat bir şekilde anlaşılabilir, sade ve akıcı bir dille kaleme alınmıştır.

Kaynaklar

- Abay, Muhammed, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1992.
- Arpa, Recep, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Gazete ve Dergilerinde Yer Alan Tefsir İlanları", *Usûl Dergisi*, İstanbul 2011, XVI, 27-66.
- Aydar, Hidâyet, "Türklerde Kur'ân Çalışmaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1999, I, 159-235.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, Bilmen yayınevi, İstanbul 1973.
- Birişik, Abdülhamit, "Osmanlıca Tefsir Tercüme ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Aliyye'si", *İslâmi Araştırmalar*, XVII, 1, Ankara 2004, s. 53-68.
- el-Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il, *el-Câmiu's-Sahih*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire ts.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Milli Eğitim basımevi, İstanbul 1951.
- _____, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn*, Milli Eğitim basımevi, İstanbul 1972.
- Doğan, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İz yayıncılık, İstanbul 2011.
- Gurâbzâde, Ahmed b. Abdillâh en-Nâsîh el-Bağdâdî, *Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmâniye, nr. 313.
- Kaya, Murat, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kuran-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, I-IV.

- el-Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1997.
- Osmanzâde Tâib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, Cerîde-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1271.
- Öztürk, Mustafa, "Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyyât Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkid-", *İslâmî İlimler Dergisi*, Çorum 2014, IX, 1, s. 11-68.
- Serin, Muhittin, "Durmuşzâde Ahmed Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, II, 59.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.